

De danske fyrstelen i middelalderen.

Historisk Tidsskrift, Bind 6. række, 6 (1895)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_6rk_0006-PDF/hto_6rk_0006_96347.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=96347>

pdf genereret den : 28/5-2008

De danske fyrstelen i middelalderen.

Deres udvikling og statsretlige stilling.

Et forsøg.

Af

M. Mackeprang.

Da lensvæsenet omkring år 1000 fremtrådte fuldt udviklet i Vestevropa, stod Danmark endnu så godt som ganske uberørt af den europæiske kultur. Langsomt banede denne sig vej i landet, og først to århundreder senere kunde Arnold af Lybæk i sin bekendte skildring af „Danernes agtværdighed“ (III, 5) fortælle, hvorledes disse ved i så lang tid at bo side om side med Tyskerne efterhånden havde lært at tilegne sig fremmede sæder og skikke, så at de nu læmpede sig efter de øvrige folkeslag både i klæder og våben. Men i denne mellemtid havde samfundsforholdene fået ro til at fæstne sig uden nogen nævneværdig ydre påvirkning, og da riget fra den første halvdel af det 12. århundrede trådte i livligere forbindelse med naboerne mod syd, frembød det i mangt og meget et fra disse forskælligt billede. Hovedmassen af befolkningen var endnu krigerske bønder, der under egne anførere, styrismændene, deltog i ledingen side om side med kongens hird, vederlaget. Og fandtes der

end en ret talrig klasse stormænd, der både ved fødsel og besiddelse ragede op over de øvrige bønder, vare disse dog ikke på langt nær blevne bragte i en lignende økonomisk afhængighed af overklassen som den, vi f. ex. kende fra Frankerriget.

Hele denne samfundsorden i forbindelse med en kraftig kongemagt frembød ingen god jordbund for lensvæsenet i dets almén-evropæiske form: Jord bortgivet arvelig mod krigstjeneste, thi de sociale og politiske forhold, der skulde have begunstiget dets væxt, manglede ganske. De fremmede feudal-klerikale teorier, der under Valdemarerne vandt indpas i landet og blandt andet har sat deres præg paa den smukke indledning til Jyske lov, omformedes derfor ret betydelig, da de skulde udføres i praxis. Lad være, at lensvæsenets grundidé havde gennemsyret datidens statsretlige tænkesæt i den grad, at „embede og len den gang var uadskillelige begreber“¹⁾, der var dog en himmelvid forskæl paa en dansk vederlags- eller ombudsmand og de lensmænd, en tysk fyrste kunde mønstre under sit banner. Lenet var og blev i Danmark ikke en form for ejendom, men en større eller mindre jurisdictionskreds; lensmanden en kgl. administrativ embedsmand, der ikke modtog sit embede som en arv fra forfædrene, men beklædte det i kraft af kongens vilje. Hvor forskællig hans stilling end kunde være, den var så godt som altid personlig og kunde ikkun i enkelte tilfælde som f. ex. ved pante-lenene gå i arv til efterkommerne.

Dog gaves der undtagelser fra denne almindelige regel. De små arvelige len, hvoraf der vrimlede i

¹⁾ Holberg, Kong Valdemars Lov. S. 204.

Tyskland og Frankrig, kendtes ganske vist ikke¹⁾, men til gengæld udviklede flere af rigets provinser sig efterhånden i større eller mindre grad til at blive len i ordets almene betydning. Da disse i det mindste fra Valdemar Sejrs dage udelukkende gaves til medlemmer af kongeslækten, kunde man måske for kortheds skyld betegne dem som fyrstelen. I slutningen af det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede var deres tal ret anseeligt: Nørre- og Sønderhalland, Bleking og Lolland samt det vigtigste af dem alle, Sønderjylland, og det i nøje forbindelse dermed stående Langeland, der snart var knyttet til de sønderjyske hertuger snart tilhørte sidelinier af Abels æt. Det må dog strax bemærkes, at alle sex len ingensinde træffes samtidig, og at vor kundskab om flere af dem er mindre end mangelfuld. Det billede, der i det følgende skal søges givet af deres stilling, er derfor i det hele og store sammensat af træk hentede fra Halland og Sønderjylland²⁾.

Der er os intet sikkert overleveret om, hvorledes disse len fra først af ere opståede. Vi ere således ene henviste til gisninger, og det forekommer mig da, som

¹⁾ Eller næsten ikke, thi 1329 forlenede Kristoffer II en holstensk ridder arvelig med en gård i Sørup (Gudme h., Svenborg amt), mod at han skulde gøre krigstjeneste deraf med tre væbnede. Hasse, Schleswig-holst.-laueubg. Urkunden u. Regesten. III, 395 og Kirkehistoriske Samlinger. III R. 1. Bd. S. 550, hvoraf det fremgår, at Zedorp virkelig er Sørup på Fyen og ikke en holstensk landsby. Det er dog indlysende, at der fra dette aldeles enestående eksempel, der tilmed falder i landets opløsningstid, ikke lader sig drage videregående slutninger.

²⁾ Til Danmarks bilande hinsides Østersøen: Rostock, Rügen og Estland samt til det halvtyske Femern vil der i det følgende ikke blive taget noget hensyn. Når disse lande ikke styredes af en høvedsmand (capitaneus), bortforleenedes de nemlig ganske efter tysk sæd og skik.

om der er to forøvrigt i nøje forbindelse med hinanden stående muligheder. I den danske middelalderlige statsret fandtes en bestemmelse, der gik ud på at holde de yngre kongesønner skadesløse for den krone, der tilfaldt deres ældre broder. Den omtales i en traktat fra begyndelsen af det 14. århundrede som den ret, „kongebørn, der ej blive konger, have i riget“¹⁾, hvad der næppe kan forklares på anden måde, end at disse have retmæssigt krav på at blive forsørgede, det være sig med spredt jordergods eller med et større, samlet len. I unionsaftalerne fra 1397 hedder det nemlig, øjensynlig med henblik på denne bestemmelse, efter at der er talt om kongevalget, at de andre brødre skulle belenes og betænkes med andet herskab i rigerne. Ligeledes fastsættes det i Varberg-aftalerne fra 1436, at de skulle have herskab og len i riget, kongen og riget til tjeneste²⁾. Sidste gang denne for riget så uheldige sætning påberåbes, er vistnok under kong Hans, da hans broder hertug Frederik anmodede om „at måtte forses med rigens lande og len“ og gjorde fordring på Lolland, Falster og Møn. Men paa denne tid havde opfattelsen af riget som en udelelig enhed slået så dybe rødder i folkets bevidsthed, at stænderne på herredagen i Kalundborg 1494 svarede: Da Danmarks rige var et frit kårerige, kunde de ej

¹⁾ Die konyng skal sinen bruder . . . bi al dem rechte laten, dat konynges kyndere, die nyne konyngre weren, hat hebben in deme ryke. Meklenburg. Ukbuch. VI, 243.

²⁾ 1397: the andre broðrre worthe met annet herscap belente oc bethenkte i riken. 1436 . . . oc thet man the andhere børn foreseer met andhit herscap och leen udi righit, som thet sigh bor, ther muæ (?) sette of konninghen och righit til theneste Aarsberetn. fra Gehejmearchivet (G. A.). II, 28 og 36.

samtykke i, at „rigens slotte eller stæder skulde partes eller deles udi flere herrers vold end éns“¹⁾).

Som ovenfor anført er denne bestemmelse os først overleveret fra en så sen tid som begyndelsen af det 14. århundrede, da alle de store len vare fuldt udviklede, men der er intet til hinder for, at den alt da har haft årelang hævd. Hele dens ånd svarer ganske til den gammelgermanske opfattelse af riget som kongeslægts private ejendom, der førte til Merovingernes og Karolingernes rigsdelinger, og i praxis vides den jo også at være bleven fulgt af adskillige ældre konger, således navnlig af Valdemar Sejr. Den tanke ligger da nær, at lensinstitutionen herhjemme har udviklet sig af disse apanagelen. Besiddelserne have fra første færd været rent personlige, men ved tidernes ugunst ere de gæede i arv fra fader til søn, indtil de endelig ere endte med at blive arvelige indenfor den første ihændehavers slægt.

Men spiren er måske runden af en dobbelt rod. Fra midten af det 13. århundrede var landets administration i hænderne på de kgl. ombudsmænd, der omtrent på denne tid havde afløst de ældre kongsbryder, og hvis embedsdistrikt ikkun omfattede ét eller i det højeste et par herreder. Men ovenover dem, indtagende en mær-

¹⁾ Hvitfeld VI, 113—14. Også i sine senere stridsskrifter holdt hertugen hårdnakket fast på sin ret til i egenskab af yngre kongesøn at få dele af Danmark til len, således f. ex. i det af Peder Svave forfattede stridsskrift *Serenissimi domini Friderici ad Christjerni patruelis calumnias responsio*, hvor det blad D hedder: *Propterea ueteri more iusti imperii Cimbrorum partes quædam ad hoc destinate seruantur, ut quamquam non regibus regum tamen filiis in usum domesticum sufficiant. Id erat, quod de parte junioribus regum filiis dari solita*

kelig særstilling, fandtes der i et af rigets landskaber nemlig Skåne en høj administrativ embedsmand, præfectus Lundensis eller Scaniae, en titel, der i danske kilder gives med „gælkær“. Hans embedspligter vare meget omfattende og så vidtstrakte, at han indtog en næsten uafhængig stilling. I følge en officiel erklæring stammende fra kong Olufs dage tilkom det ham „at styre Skåne i kongens navn, ind- og afsætte ombudsmændene, hævde de kgl. afgifter og dømme i alle sager, som om kongen var nærværende“. Dog var der indskudt et led mellem ham og kongen, thi, fortsættes der, „han skal aflægge regnskab for drosten, handle efter hans råd, og i alle retssager kan der appelleres fra ham til drosten“. Embedet opfattes i regelen som stående ganske isoleret, og om der end fra tiden omkring 1300 kendes nogle enkelte præfekter i andre landsdele som f. ex. på Fyen og Lolland, må det dog indrømmes, at de i modsætning til Lundepræfekten forekomme så sjældent, at det ikke med sikkerhed lader sig afgøre, hvorvidt der til enhver tid regelmæssig har stået en overordnet embedsmand i spidsen for hver provins således, at han på en måde dannede bindeleddet mellem rigets centraladministration og de underordnede embedsmænd¹⁾.

Spørgsmålet bliver inidlertid, om gælkærens embede altid har dannet en undtagelse, eller om det ikke snarere

¹⁾ Om gælkærens embede og de i forbindelse dermed stående spørgsmål jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 44—45. Til de der anførte præfekter for andre landsdele end Skåne kan måske føjes Thorbernus quond. Roschildensis præfectus c. 1173 (Codex Esromensis, s. 93, titlen dannet i analogi med præfectus Lundensis). Ligeledes må det også bemærkes, at under Erik Menved havde en ridder, hr. Johan Pape, „tredjeparten af Jylland udi forlening“ (Hvitfeld III, 189).

er et tilbageblevet led af en ældre organisation, der omfattede hele riget, og hvis øvrige bestanddele i tidens løb enten ere henvisnede eller have udviklet sig videre i en anden retning. Ad diplomatisk vej lader der sig intet afgøre, men vore ældre historiske kildeskrifter, og da først og fremmest Saxo, vise, at flere landskaber til tider have stået under en enkelt mands overbestyrelse, rent bortset fra oldtidens sagnkonger. Hyppigst var dette tilfældet med grænselandet Sønderjylland, den landsdel, som tidligst trådte i lensforhold til riget, men også Hal-land, Lolland og flere mindre øer styredes stundom af højættede mænd, af hvilke flere endog vare kongesønner. Saxos almindeligste betegnelse for disse embedsmænd er *præfecti*, en benævnelse, der sikkert ikke er taget fra middelalderens latin, men hidrører fra hans klassiske forbilleder, fra hvilke han utvivlsomt har hentet den også jævnlig brugte titel *satrapa*. Begge disse ord anvender han i flæng, stundom endog om den samme mand¹⁾, og ved jævnførelse med andre kilder ses det, at de svare til det nordiske jarl eller det latinske *dux*, hvilket Saxo meget sjældent benytter, når talen er om danske forhold, medens man derimod idelig træffer det i hans skildringer af Venderne. Hvorledes deres stilling og hvilke deres pligter have været, omtaler han så godt

¹⁾ Således Henrik Løve, der kaldes *Saxonie satrapa* (s. 757. Müllers og Velschows udg.) men også *dux* (s. 760, 774) eller *præses Saxonie* (s. 779), medens der et andet sted netop tales om *Saxonie satrapæ* i modsætning til ham (s. 881). — Til tider synes heller ikke *præfectus* og *satrapa* at være ensbetydende, saledes når der samtidig tales om Peder „*satrapa regius*“ i det sydlige Skåne og Åge „*vir splendida præfecturæ*“ ligeledes i Skåne (s. 933 og 932). Ja, *Saxonis Latine* er tilvisse meget tung og dyb, som Anders Sørensen Vedel siger!

som ikke, men takket være ham vide vi dog, at der i forskellige dele af riget har eksisteret jarler, statholdere eller hvad man nu vil kalde dem, til hvis klasse Lundepræfekten sandsynligvis har hørt¹⁾.

Men ligesom de tyske fyrster og de franske grever og hertuger oprindeligt ikke vare andet end afsættelige kongelige embedsmænd, kunde da ikke også spiren til de danske fyrstelen søges i disse embeder, hvis forholdsvis store landområde har måttet bidrage til at lette udviklingen betydeligt? Man erindre den ovenfor omtalte sætning om de yngre kongesønners ret til at blive forsørgede på rigets bekostning. Måtte det ikke også ligge nær for de herskende at opfylde deres sønners eller brødres berettigede krav ved at tildele dem disse høje embeder? Netop ihændehaverens høje byrd har så efterhånden ført til, at deres oprindelige karakter er gået i glemme. Vi skulle senere undersøge, på hvilken tid denne overgang omtrent må antages at være sket.

Alt dette giver sig ikke ud for andet, end hvad det er: Muligheder og hypoteser, men det fortjener dog måske at anføres, at man i middelalderen, ganske vist flere århundreder efter de store lens opstaaen, søgte

¹⁾ Allerede i sagntiden nævner Saxo flere Gange en Slesvicensium præfectus (f. ex. s. 162, 165). Fra den historiske tid kan anføres Oluf Hunger „Slesvici partibus præsidens“ (s. 582), Eliv „Slesvic. præfecturæ vir“ (s. 618), der af Snorre kaldes jarl og andetsteds dux (se note 4 s. 618), Nicolaus Razi filius „Slesvic. satrapa“ (s. 773). Også Knud Lavard og Kristoffer Valdemarsøn have et præfectura (s. 623 og 878). Foruden disse fra Sønderjylland hentede eksempler kan mærkes Ubbe præfekt på Lolland (s. 632) og Erik Emun, der får „insularum præfectura“ af Knud Lavard m. m. — Knyttingsaga nævner Ashjørn som jarl over de danske øer og Knud (d. hellige) som jarl over Sælland (kap. 26 og 27), men dens store upålidelighed gør det ikke rådeligt at bygge på disse opgivelser.

at forklare disses tilbliven på lignende vis. Under Erik af Pommerns proces med de holstenske grever afgive nemlig flere af de fra dansk side fremførte vidner følgende forklaring: „Når i fordums tid Danmarks konger havde flere sønner, gave de Sønderjylland til en af dem, for at han kunde have sit underhold deraf og gøre riget tjeneste. Og denne kaldtes i følge almindelig sprogbrug hertug. Efter hans død faldt bemeldte hertugdømme tilbage til kongen eller riget. Men denne art hertuger havde hverken landet til len af deres fædre kongerne eller udstædte nogen lensrevers derfor“¹⁾. Dette gjaldt ikke blot Sønderjylland men en mængde andre landskaber. Også den en snes år senere forfattede holstenske krønike (Presbyter Bremensis) skildrer forholdet paa lignende vis. I det danske rige, fortæller den, var der fra gammel tid af adskillige hertugdømmer, „og når det hændte, at en konge havde flere sønner, og en af dem var tagen til konge, fik de øvrige et hertugdømme“²⁾. Noget slægtskab mellem de to beretninger kan der sikkert ikke tænkes, og den hele tankegang må altså have været almindelig udbredt i tiden, siden den både træffes hos danske og tyske. Interessant er det, at også Svaning godt og vel et hundrede år senere kommer ind på den i sit officielle stridsskrift „De Slesuicensi ducatu“³⁾. Hertugdømmet sammenlignes heri med dauphinatet i Frankrig, og ligesom dette blev stiftet „non quod a corpore regni separatus esset, sed tantum ut

¹⁾ *Scriptores rerum Danic.* (S. r. D.) VII, 407.

²⁾ Lappenbergs udg. s. 59—60.

³⁾ Gle. kgl. samling. Nr. 2899. 4°. Skriftet, der forøvrigt ikke er fuldstændig bevaret, er skrevet efter den danske regerings anmodning som et indlæg i dens stridigheder med hertugerne.

nomine ducatus imposito eidem filius regis natu maximus præficeretur ac ducis nomine salutaretur“, således lavede man også flere af den slags hertugdømmer i Danmark. Svaning har ikke mindre end ti, som han deler i trans- og cismarinske. Af disse blev Sønderjylland stadig givet til den regerende konges ældste søn, der skulde aflægge lensed til sin fader og yde ham hjælp i krigstilfælde.

I det hele og store havde de danske fyrstelen en stakket levetid. Deres blomstringstid faldt nogenlunde sammen med Erik Menveds regering, men ved Valdemar Atterdags genoprettelse af riget fik de deres dødsstød, og ved det 15. århundredes begyndelse stod det omstridte Sønderjylland ene tilbage. De langvarige stridigheder, der i den følgende tid førtes om dette len, udkæmpedes som bekendt ikke blot med sværdet men også med pennen, og det er derfor naturligt at dvæle lidt nærmere ved denne pennefejde; selvfølgelig ikke ved dens ydre forløb men ved de statsretlige udtalelser, der fra begge sider faldt under den. Af denne overvældende mængde stof skulde man dog tro, der måtte kunne dannes et billede af lenets stilling på denne tid, udfra hvilket man kunde slutte tilbage til ældre tiders tilstande, hvor kilderne flyde mindre rigeligt.

Holstenerne hævdede gennem hele striden, at der i mands minde havde været et hertugdømme Slesvig eller Sønderjylland, der havde sit særlige våben nemlig to blå leoparder i gyldent felt, som de danske konger plejede at bortforlene som et len, der gik i arv fra fader til søn¹⁾. Deres retskrav på dette hertugdømme udledte de fra

¹⁾ Pheodum perpetuum ac paternum ac hereditarium. Sejdelin. Diplom. Flensborgense. I, 354.

hertugkongen Valdemar Eriksøns forlening til deres stammefader grev Gert 1326. Denne opfattelse er klar og tydelig men lidet interessant. Fra dansk side indtog man derimod forskellige standpunkter svarende til stridens forskellige faser. Ved den store danchofsdom i Nyborg 1413 holdt man ligesom Holstenerne stærkt på lenets arvelighed og på ligheden mellem dansk og fremmed lensret. Hvad man angreb, var ikke så meget grevernes manglende arveret som det brud på lenseden, de havde begået ved at føre våben mod deres rette lensherre. De havde derved forskærtset deres ret til lenet, og Erik af Pommern gjorde gældende „at hertugdømmet Slesvig i kraft af mødrene arveret (materna successione) efter vort riges lov tilfalder os efter arveretten“¹⁾.

Anderledes derimod på processens andet trin i årene 1421—24. Det er i de ved denne lejlighed fremførte vidneudsagn, at den ovenfor citerede opfattelse af de danske hertugdømmer findes; deres tal angives forskelligt, men dem alle ere vidnerne enige i at erklære „non feudales“ α : ikke arvelige. Denne påstand støtter sig hovedsagelig på to beviser, dels gammel sæd og skik, dels den ed, kongerne aflagde ved deres kroning. Bisp Jens af Roskilde gav således følgende skildring af lensforholdene i Danmark: „Aldrig har nogen mand set eller hørt melde, at noget i riget blev bortgivet som len af kongerne Men disse pleje at give borge, byer eller andre ejendomme til deres mænd eller tjenere for en bestemt tid, enten på livstid eller efter forgodtbefindende.“ Og kongen er strængt bunden til denne vedtægt, „thi, fortsætter bispen, len ere ukendte i riget, og selv har jeg

¹⁾ Sejdelin I, 217.

hørt, at når nogen tages til konge, må han love ikke at mindske riget eller dets gods men øge det af sin ganske formue¹⁾. I Danmark gaves der altsaa ingen arvelen, derom ere alle enige, og i det hele taget skildres i disse år de danske lensforhold udtrykkelig som forskællige fra de fremmede, naturligvis særlig de tyske²⁾. Alene denne fuldstændig forandrede opfattelse af et så centralt punkt som lenets arvelighed eller ikke-arvelighed må svække procesakternes betydning som statsretlig kilde. Tilmed eksisterer der desuden endnu flere lensbreve, der tilfulde godtgøre det absurde i den påstand, at der aldrig har været arvelen i Danmark, og den indskrænkning, der kunde synes at ligge i den anførte kroningsed, viser sig ved nøjere eftersyn at stå på ret svage fødder. Spørgsmålet bliver da, hvorledes denne teori har kunnet opstå, thi at både kongen og alle hans vidner, mellem hvilke der findes så notable personer som den Lunde ærkebisp og en lang række bisper, mod deres bedre vidende skulde have ført denne løse tale i munden, berettiger intet os

¹⁾ *Nec unquam vidit uel dici audivit, quod aliquid in regno Dacie daretur in feudum a rege nec ab aliquo domino spirituali uel seculari, sed dixit, quod reges . . . consueverunt concedere castra, villas et alias possessiones suis nobilibus et seruatoribus ad certum tempus et etiam ad vitam uel ad beneplacitum Ipse audivit, quando aliquis assumitur in regem Dacie, ipse rex promittit non diminuere regnum nec ejus bona sed augere pro posse. S. r. D. VII, 404—05. Jf. kongens indlæg fra 1421. Sejdelin I, 260. — Len (feudum) må her forstås som arvelen. Man sammenligne således de udhævede ord med den plattyske omskrivning i Jydernes landstingsvidne fra 1421: In deme riike to D. neen *erueleen* gheyt edder ys van heren edder van prelaten. Antislesvigholst. Fragmenter. XIII, 122 jfr. 113.*

²⁾ De feudo in ipso regno non est mencio, sicut in terra Saxonie audiuit, quod sit, erklærer hr. Anders Lunge. Sejdelin. I, 368.

til at antage. Den eneste mulige løsning bliver i så fald vist den, at de uden betænkning have overført de for slotslenene og alle mindre len gældende retsbestemmelser på fyrstelenene. Thi for denne første gruppe var deres fremstilling utvivlsomt i overensstemmelse med de faktiske forhold¹⁾. Men forskællen mellem disse to klasser af len er dog alt for iøjnefaldende til, at man uden videre kan drage slutninger fra den ene kategori til den anden. At man alligevel gjorde det, kan måske bedst forklares ved, at, afset fra stridens æble, vare alle de øvrige fyrstelen forsvundne på denne tid. Og Sønderjylland selv havde man efterhånden vænnet sig til at betragte som en samling fogedier omkring hovedslottene. Man spurgte således ved forhørerne ikke, om greverne eller deres forfædre havde haft Sønderjylland til len, men derimod om de havde haft byen Slesvig, Gottorp eller noget andet land eller slot i hertugdømmet, på Als eller i Frisland²⁾. Det måtte da ligge nær for middelalderen, hvis historiske sands ikke var stærkt udviklet, at overføre forholdene i disse enkelte fogedier på hele landet.

Et vigtigt stridspunkt under processen var, om dommen skulde fældes efter tysk eller dansk ret. Dette forudsætter, at der må have existeret en særlig dansk lensret eller i det mindste sætninger, der kunde gå og gælde som surrogat for denne. Man træffer da også i de danske indlæg hyppig nogle love påberåbte, der sæd-

¹⁾ Se delvis Erslev, Dronning Margrethe. S. 309. Jfr. Ny danske Magazin. VI, 236—37 samt en fra Olufs regering stammende erklæring, efter hvilken godser, der ere bortforleuede (concessa) af kongen, falde tilbage til kronen efter hans død. G. A. V, 51—52.

²⁾ Se f. ex. Sejdelin I, 363 o. o.

vanlig citeres som *leges municipales*, og som kejser Sigismund erklærede for overensstemmende med de kejserlige forordninger¹⁾. Da tilstedeværelsen af en særlig dansk lensret ellers ikke kendes, er det heldigt, at der i Nyborgdommen af 1413 findes indtaget et stykke af disse *leges municipales*, men ved nærmere eftersyn viser det sig, at det ikke er andet end den i Eriks sællandske lov II, 27 indeholdte bestemmelse om jords fortabelse, når ejermanden fører avindskjold på riget²⁾. *Leges municipales* ere altså simpelthen landslovene, og i overensstemmelse med dem hævdes det flere Gange, at hvis nogen i Danmark vil være i lovlig besiddelse af en ejendom, må den tilskødes ham af den rette ejermand, medens derimod den mere indskrænkede lensejendomsret ikke anerkendes³⁾. Når det derfor i et af Magnus Smek til de meklenborgske hertuger udstædt lensbrev på Sønderhalland i stedet for den sædvanlige traditionsformel hedder: *Inpheedamus, donamus, tradimus et scotamus*, kunde man fristes til at anse dette for en rest af en specifik nordisk formel for lensoverdragelse, der ret skulde sikre lensmanden den rolige besiddelse af lenet⁴⁾.

Det er dog indlysende, at selv om vore gamle provinslove og forordninger indeholde enkelte lensretlige bestemmelser, der forøvrigt for størstedelen behandle ombudsmandens stilling indenfor lenet (herredet), kunde de dog ikke på langt nær give svar på alle de talrige spørgsmål, lensforholdene gave anledning til. Man måtte

¹⁾ *Leges municipales . . . regni . . . Dacie que eciam statutis imperialibus . . . sunt conformes.* Antislesvigholst. Fragmenter. XIV, 30.

²⁾ Sejdelin I, 218.

³⁾ Sejdelin I, 370—71.

⁴⁾ *Fornhandlingar rörande Hallands historia.* S. 81.

derfor gribe til subsidiær ret, og her var da intet nærmere ved hånden end den i Sachsenspiegel indeholdte tyske lensret, hvis sætninger også en enkelt gang ses at have fundet anvendelse i Danmark.

Resultatet af denne lille forundersøgelse har i det hele og store været negativt. Den har vist, at der ikke fandtes nogen særlig dansk lensret, og den har godtgjort, at procesakterne ikke kunne betragtes som nogen statsretlig kilde. Ved spørgsmålet om lenenes udvikling er det derfor nødvendigt at se bort fra de oplysninger, de kunde synes at give, og ene at holde sig til samtidens få men desto pålideligere kilder.

Vi omtalte ovenfor den mulighed, at spiren til de store fyrstelen kunde søges i de jarlcembeder, der alt længere tid tilbage fandtes i grænselandene. Men på hvilken tid har overgangen fra embede til len fundet sted, og når ere atter disse len blevne arvelige? Lensvæsenet synes ikke ret at have vundet indpas her i landet før omkring midten af det 12. århundrede, og det fremtræder på den tid tydelig som en „import“ fra udlandet. Oplysende er i så henseende Frederik Barbarossas indgriben i de danske forhold 1152. Knud Mogensøn var flygtet til ham og havde lovet at modtaget riget som len af hans hånd¹⁾. Også Sven indfandt sig ved kejserhoffet, og på rigsdagen i Merseborg afgjorde kejseren striden således, at Sven skulde være kejserlig lensmand, medens Knud atter skulde være hans vasal og have Sælland til len²⁾. Da Sven kom tilbage

¹⁾ Se patriæ procuracionem in ejusdem beneficio repositurum. Saxo. S. 692.

²⁾ Ut imperatoris ipse, ejus vero Canutus . . . militem ageret, beneficii jure Sialandiam recepturus. Saxo. S. 693.

til Danmark, vilde han imidlertid alene give ham overbestyrelsen (? provincialis administratio) og undtog kongsgårdene (regii penates) fra lenet. Opmanden Valdemar mæglede tilsidst fred mellem de stridende ved at bestemme, at Knud skulde have et andet len (stipendium), der var ligeså godt og indbringende som det, han havde mistet, hvorefter Sven gav ham land på tre steder (tripertita præfectura) og overlod ham len (peculiare beneficium) i Jylland og Skåne¹⁾, samt på Lolland. For at betegne „len“ anvender Saxo både her og andetsteds ordene „stipendium“ og „beneficium“, der i denne sammenhæng får tillægget peculiare. Det er blevet gjort gældende, at det første nærmest skulde betegne sold, medens det sidste er len, „men hvad Danmark angår kun sådanne, som overdroges de kgl. prinser“²⁾. Selve det ovenfor citerede sted, som N. M. Petersen anser for en hovedstøtte for sin påstand, synes imidlertid at umuliggøre denne distinction. Thi når der nævnes et stipendium, der „hverken gav ringere indtægter, var af mindre udstrækning eller mindre anseeligt“ end Sælland, kan der dog ikke godt være tale om andet end et len. Hvad beneficium angår, betyder dette vist i al almindelighed len uden nogen indskrænkning; i det mindste omtaler Saxo en gang to adelsmænd, der have et beneficium³⁾. Det ovenfor anførte eksempel, der er hentet fra samfundets øverste top, kan uden vanskelighed forøges med flere⁴⁾,

¹⁾ Saxo. S. 694.

²⁾ N. M. Petersen. Om Betydningen af Ordene Stipendium og Beneficium hos Saxo. Oversigt over Vidensk. Selskabs Forhandlinger. 1843. S. 77.

³⁾ S. 746—47.

⁴⁾ På sit Sverigestog lovede Sven således at uddele det erobrede land som len til sine krigere (milites). Saxo. S. 698.

men om alle datidens len kan det vistnok med sikkerhed siges, at de have været personlige. Vi have endog en direkte udtalelse herom, idet den misfornøjede Buris, samtidig med at den lille Knud Valdemarsøn var bleven hyldet af stormændene, stillede den fordring til kongen, at han skulde forøge hans len og gøre det arveligt ligesom kronen¹⁾. Hvorvidt han har fået dette sidste ønske opfyldt, vide vi ikke.

For arvelighedsspørgsmålets udvikling ere vi i det hele og store henviste til Sønderjylland, hvis ældre historie er bedre kendt end de fleste andre landskabers, om man end ofte her som overalt i middelalderen må tage til takke med smuler i stedet for brød. Man antager i almindelighed, at den sønderjyske jarl eller hertug tillige har været rigets landeværnsmand²⁾. Forstås der derved, at han skulde forsvare riget mod angreb fra sydsiden, lader der sig næppe indvende noget herimod, medens det er lidet sandsynligt, at han i al almindelighed har været betragtet som en slags generalissimus for rigets samlede stridskræfter, som en forløber for senere tiders marsk. Denne stilling som landeværnsmand forudsatte selvfølgelig, at ihændehabereren var en voxen, våbenkyndig mand, og Valdemar d. Store blev f. ex. også først indsat til hertug af Sven, efter at han var bleven våbenfør³⁾. Det er derfor mindre nøjagtigt, når man i Valdemar Sejr plejer at se den sidste men til gengæld også den største af de ældre hertuger. Han er nemlig

¹⁾ *Potentiam ejus . . . beneficiorum incrementis extendere . . . et sicut ipse regnum hæreditarium efficere.* Saxo. S. 806.

²⁾ Se f. ex. Olrik. Knud Lavard. S. 79, 87 f.

³⁾ *Armis . . . per ætatem maturus.* Saxo. S. 679.

født 1170¹⁾, og allerede 1183 nævnes han som dux²⁾. Dette synes at tyde på, at hertugdømmet er blevet ham overdraget som et almindeligt len nærmest som en erstatning for kronen i overensstemmelse med den oftere omtalte bestemmelse. Meget taler i det mindste for, at Valdemar Sejr selv har opfattet Sønderjylland som et ham overdraget arveligt len, der indtog en særstilling indenfor riget, og til hvilket han efter sin tronbestigelse stod i et andet forhold end til det øvrige Danmark. Den afgørende overgang fra embede til len skulde altså have fundet sted under ham. I et brev, han som konge skrev til pave Innocens III, tales der saaledes om „*ducatus et hereditas patris nostri*“. Ganske vist kan efter almindelig sprogbrug *hereditas* ligeså godt være sideordnet med *ducatus* som stå i apposition dertil, men sandsynligvis bør det sidste dog foretrækkes³⁾. Det fortælles nemlig i brevet, at bisp Valdemar havde bestyret både *ducatus* og *patrimonium*, og det er næppe rimeligt, at bispen skulde have bestyret godser, der lå udenfor hertugdømmet, medens på den anden Side Valdemar den Store sikkert ikke har haft så meget gods i Sønderjylland, at det alene kunde være tilstrækkeligt til at udgøre Valdemar Sejrs fædrearv.

Mere afgørende er imidlertid den titel, Valdemar Sejr førte i begyndelsen af sin regering. Knud Valdemar-

¹⁾ S. r. D. III, 260.

²⁾ S. r. D. V, 249–50. Petrus Olai fortæller ligeledes i sine *annales* om sammenstillinger af forskellige nu delvis tabte årbøger, at Valdemar 1183 blev dux Jutiae.

³⁾ Således også A. D. Jørgensen, der i sin „Valdemar Sejr“ s. 50 oversætter det med „hertugdømmet vor fædrearv“. Selve brevet er trykt i Raynaldi Ann. ad an. 1200. T. I, 239–41.

søn havde antaget titlen „Danorum Sclavorumque rex“¹⁾, der i hele den følgende tid sædvanlig brugtes af kongerne. Men hertil føjede Valdemar foruden et „dominus Nordalbingiæ“ også et „dux Jutiæ“, hvilket tilfuldev iser, at han ikke betragtede sin stilling som hertug af Sønderjylland som ophørt ved, at han blev Danernes konge. Han opfattede ikke hertugdømmet som en slags apagnage, der bortfaldt, når ihændehaveren rykkede op i en højere stilling, nej det var et arveligt len, som han havde fået i kraft af den ret, „kongebørn, der ikke blive konge, have i riget“. Og derfor beholdt han det så længe, indtil han selv fik en søn, der ikke kunde gøre sig håb om nogensinde at bestige tronen. Denne længere titel, hvortil der svarer et eget kontrasegl, nemlig, i stedet for det sædvanlige våbenskjold med leoparder og søblade, en væbnet rytter, der sprænger afsted med en hertugfane i hånden, findes i årene 1202—14, men afløses 1215 af den sædvanlige titel Danorum Sclavorumque rex, som kongen derpå vedbliver at føre til sin død²⁾. Samtidig indtræder der også en tilsvarende forandring i kontraseglet. Grunden til titulaturforandringen er ikke ganske klar. Man har antaget, at den står i forbindelse med Frederik II's store landafståelser 1214, thi derved havde Valdemar lovformelig fået herredømmet over flere lande, som dog ikke alle kunde opregnes på et segl, hvorfor man vendte tilbage til den mere enkelte kongetitel³⁾. Jeg vover ikke at benægte denne mulig-

¹⁾ Træffes første gang 1193. Usinger. Deutsch-dänische Geschichte. S. 57.

²⁾ Jfr. H. Olriks afhandling „To enslydende danske kongebreve“ i Aarb. f. nordisk Oldk. og Hist. 1895. S. 106 ff.

³⁾ Olrik. L. c. S. 109.

hed, men kunde det ikke også tænkes, at hertugdømmet var bleven overdraget til en anden? Også Valdemar Erikson ophører således et århundrede senere med at bruge titlen dux Jutiæ, såsnart Gert er bleven forlenet med Sønderjylland, medens han anvender den i de nærmest foregående måneder¹⁾. Det lå i så fald nær at tænke på Erik Plovpenning, om hvem Rydårbogen fortæller, at han udnævntes til hertug samme år, som han blev født. Der er imidlertid den mislighed herved, at dette først skete 1216, altså mindst ét år efter titulaturforandringen. Selve denne udnævnelse er forøvrigt meget interessant, thi netop den omstændighed, at den nye hertug var et spædt barn, viser, hvormeget man havde fjærnet sig fra den oprindelige opfattelse af hertugdømmet, og tyder på, at Valdemar har betragtet Sønderjylland som noget, der stod i den nøjeste forbindelse med hans egen person uafhængig af hans kongeværdighed. Var det blevet givet til Erik, for at han kunde have det til sit underhold, var der dog ingen grund til at udnævne ham til hertug, medens han endnu lå i vuggen.

Som bekendt var det imidlertid ikke Erik, der blev de senere hertugers stamfader. Efter Valdemar den Unges pludselige død 1231 blev han i det følgende år udvalgt til konge, medens hertugdømmet overdroges hans

¹⁾ S. v. D. VIII, 119. Hennings mener i sin bog „Die dänische Königsurkunde etc.“, at titlen ene og alene skyldes kansleren bisp Peter, og at hans død er årsagen til, at den forsvinder. Ser man hen til, at denne titel føres regelmæssig af Abel og stundom af Valdemar Erikson, altså hver gang der på tronen sidder en sonderjysk hertug, og at den ligeså regelmæssig forsvinder, når dette ikke er tilfældet, lyder denne forklaring såre usandsynlig.

broder Abel¹⁾. Disse personskifter ere yderst lærerige, idet de bidrage til at kaste lys over Valdemar Sejrs opfattelse af hertugdømmets statsretlige stilling. Samtidig med at Erik udnævntes til hertug, hyldedes den ældste søn som konge²⁾, og da denne døde, gik det på samme måde; den ældste søn rykkede op til at blive konge, medens den yngre broder fik hertugdømmet. Dette er altså nu blevet et sekundogenitur.

Efter alt, hvad der i det foregående er anført, forekommer det mig sandsynligt, at Valdemar Sejr betragtede Sønderjylland som et arveligt len, tilmed da exemplet fra Tyskland, hvor lenenes arvelighed alt for længst var trængt igennem, måtte øve stor indflydelse. Men, kunde man indvende, selv om denne antagelse var rigtig, fandtes der da ikke bestemmelser eller vedtægter, der hindrede ham i at føre sine tanker over i virkeligheden? Det er da også blevet gjort gældende, at der var den forskæl på lensforholdene i Danmark og i udlandet, at de danske len aldrig på lovlig måde kunde blive arvelige, idet kongerne ved deres tronbestigelse måtte sværge, at de ikke vilde mindske kronens ret og ejendomme³⁾. Der er ofte blevet henvist til denne del af kroningseden som noget, der skulde have dannet en uoverskridelig skranke for lensvæsenets udvikling, og den har vel også i tidernes løb udøvet stor indflydelse på bortforleningen

¹⁾ Lundeårbogen. Også Abel var mindreårig, da han udnævntes til hertug.

²⁾ S. r. D. III, 264.

³⁾ A. D. Jørgensen. Fyrretyve Fortællinger. S. 78. Angående kroningseden se citaterne i Steenstrups Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 323 og 369 og G. A. II, 41. Indirekte udtales den samme retssætning også i Sverige, jfr. Hildebrand. Sveriges medeltid. II, 98.

af slotslenene, men overfor fyrstelenene har dens betydning sikkert været såre ringe. Thi hvad kongen ikke var i stand til at gøre på egen hånd, har øjensynlig stået ham frit, når han tog rigsrådet eller i ældre tid rigens bedste mænd, meliores regni, med på råd og udbad sig deres samtykke. Vi møde da også i lensbrevene den stående formel, at lenet overdrages efter de og de gode mænds råd og samtykke¹⁾. Og at lentageren ingenlunde har været sikker på lenet, med mindre rigens stormænd gave deres samtykke, fremgår blandt andet af, at da Kristoffer II 1328 forlenede sin halvbroder Johan den Milde med Femern, måtte han i et særligt brev forpligte sig til at skaffe de gejstlige og verdslige stormænds samtykke til denne regeringshandling²⁾.

Beslægtet med sætningen om kronens ejendommens uafhængighed er en indvending mod arvelenenes gyldighed, som gøres gældende af Erik af Pommern i hans forsvarsindlæg 1421. Han hævder, at selv om en konge uddeler arvelen, er det hans efterfølgers pligt ikke at anerkende lensbrevenes gyldighed³⁾. Muligvis har dette været gældende ret overfor slotslenene, men overfor de store len er det næppe blevet bragt i anvendelse. Thi da der ikke eksisterede nogen dansk lensret, har man utvivlsomt fulgt de fremmede vedtægter. Og disse gjorde det ganske vist til en pligt for lensmanden at søge om

¹⁾ F. ex. Hvitfeld III, 90. Fragmenter. VII, 65 og 77.

²⁾ Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. I, Nr. 1541. Da grev Gert 1326 forlenedes med Sønderjylland, udstædtes der ligeledes breve derom af meliores regni. Fragmenter. VII, 68—72.

³⁾ Were ouer, dat dat jenigh koning dede, so darff de koning, dede na kumpt, dat myt rechte nicht holden, unde moet van ede wegen, de he der kronen unde deme rike deyt, wen he konyng wert, dat wedder to der kronen bringen. Sejdlin I, 260.

lenet, når lensherren døde eller afstod sin ret til en anden, men på den anden side var det i så tilfælde også lensherrens pligt påny at forlene ham dermed¹⁾).

Jeg kan således ikke indse, at der skulde have været noget til hinder for, at der kunde findes fuldtud lovlige arvelen i Danmark. Men selvfølgelig træder arvelighedsprincippet ikke frem på én gang fuldt og færdigt, det udvikler sig gradevis, og det er hovedsagentlig forholdene i kongeskægten, der føre det med sig. I modsætning til hvad der almindelig antages, tror jeg imidlertid, at denne udvikling for Sønderjyllands vedkommende må søges før 1232. Da Abel i dette år modtog hertugdømmet, var det som et arveligt len. Og den standende strid mellem de to linier af Valdemarernes æt, der vedvarer til rigets opløsning i det 14. århundrede, i hvilken man har villet se hertugernes bestræbelser efter at forvandle Sønderjylland til et arveligt len og kongernes forsøg på at hindre dette, drejer sig i virkeligheden om noget ganske andet. De ægte kilder, årbøger, krøniker og diplomater, indeholde intet, der støtter denne anskuelse, den hviler i sidste instans på Hvitfeld. „Han forudsætter en lensstrid tilbage til Valdemar II's sønner, og han fører sin tids stikord ind i alle de gamle fejder.“ Men de tider turde være forsvundne, da man foretrak den gamle kanslers fyldige skildringer for samtidens magre og tørre beretninger²⁾. Under hele kampen spiller arveligheds-

¹⁾ F. ex. Sachsenspiegel. Art. 22. § 1. 3.

²⁾ Angående kritiken af Hvitfeld henviser jeg til prof. Erslevs afhandling om „Erik Plovpenning's Strid med Abel“. Hist. Tidsskrift. VI. R. 2. B. S. 359 ff., thi hvad der er sagt om dette tidsafsnit, kan udvides til at gælde Hvitfelds behandling af middelalderen i sin helhed.

spørgsmålet vistnok kun en ringe rolle; så vidt man kan se, kommer det kun frem en eneste gang, og da går alt lyst og stille. Hertugernes stræben gik derimod først og fremmest ud på at udvide deres besiddelser, at få deres rettigheder forøgede, at opnå den samme frie og uafhængige stilling som deres frænder og naboer, de holstenske grever. Kongernes standpunkt overfor disse bestræbelser følger af sig selv. I korte træk skulle vi i det følgende skitsere forholdet mellem kongerne og hertugerne indtil 1326 set under synsvinklen arvelighed eller ikke-arvelighed.

Abels betragtning af lenets stilling er øjensynlig den samme som faderens; også han beholdt titlen hertug af Jylland, efter at han var bleven konge, og flere gange skælner han tydelig mellem hertugdømmet og kongeriget¹⁾. Om stridighederne under Erik Plovpenning og i den første del af Kristoffers regering vide vi forøvrigt så godt som intet i statsretlig henseende; dog synes det, at Kristoffer ikke har betragtet Sønderjylland som en slet og ret provins, men som en landsdel, der indtog en særstilling indenfor riget²⁾. Han har altså ikke inddraget lenet, men foreløbig ladet det stå ubesat, indtil han af den politiske situation blev tvungen til at overdrage det som et fanelen til den unge Valdemar Abelsøn 1253³⁾. Vi vide intet andet om denne forlening, end at den skete „cum vexillo“, altså på samme måde som overdragelsen

¹⁾ „Regnum nostrum et ducatus.“ F. ex. Meklenburg. Urkbuch. II, 7 og S. r. D. VIII, 182.

²⁾ I et privilegium til Løgum kloster taler han således ligesom Abel om ducatus noster et regnum. S. r. D. VII, 325. Noster må vel gå på lensforholdet.

³⁾ Rydårbogen. I novbr. 1253 kalder Valdemar sig selv for hertug. Hasse II, 22. Om det af Hvitfeld aftrykte lensbrev se Repertoriet. I. år 1253 uden dag.

af de tyske fyrstelen¹⁾, men man tør vel antage, at ligheden har strakt sig længere end til denne symbolske handling, da det er lidet sandsynligt, at Kristoffer på samme tid har kunnet hævde kronen og forvandle Sønderjylland til et personligt len. Hvorledes forholdene end have været ordnede, af lang varighed bleve de dog ikke, thi allerede 1257 døde den unge hertug Valdemar. Over de følgende år kaste kilderne desværre et meget utilstrækkeligt lys; det eneste, de vise, er, at landet i nogen tid har været uden hertug, og det kunde da ligge nær heraf at drage den slutning, at Kristoffer ikke har anerkendt lenets arvelighed. Spørgsmaalet bliver dog, om dette er tilladeligt. Der er allerede i det foregående blevet gjort opmærksom på den indflydelse, tysk lensret måtte øve på de hjemlige lensforhold. Men en af dennes vigtigste sætninger var, at len kun arvedes i nedadstigende linie, altså fra fader til søn ikke fra broder til broder²⁾. Døde lensmanden uden at efterlade sig arvinger, hvilket efter alle solemærker at dømme har været tilfældet med hertug Valdemar, faldt lenet tilbage til lensherren³⁾. Ganske vist havde sidelinierne i den såkaldte forlening til samlet hånd et middel til at erstatte deres manglende arveret, men forleningen 1253 har utvivlsomt ene været givet til Valdemar. Kong Kristoffer var således efter tyske forhold i sin gode ret, når han foreløbig inddrog lenet eller lod det stå ubesat.

Efter kongens død blev Erik Abelsøn hertug, og da

¹⁾ Waitz. Verfassungsgeschichte. VI, 53.

²⁾ It ne ert nieman nen len wen die vader uppe den sone. Sachsenspiegel. Art. 21, § 3. Jfr. Homeyer. System des Lehnrechts. S. 450. (I hans udg. af Sachsenspiegel 2. Th. 2. Bd. S. 260—644.)

³⁾ Sachsenspiegel. Art. 6, § 2; Homeyer. S. 499 ff. og 517—18.

han døde 1272, gjorde Erik Glipping intet forsøg på at inddrage lenet, men nøjedes med i sin egenskab af lensherre at optræde som formynder for hans søn Valdemar¹⁾. At han har beholdt denne stilling så længe som muligt, måske længere end det strengt taget var lovligt, og at han tilsidst er bleven tvungen til at nedlægge den, er sandsynligt nok; thi først 1283 overtog Valdemar selv hertugdømmet²⁾. Hans lensbrev er ligeså lidt som de tidligere blevet bevaret, og da det ikke findes i Stephanus' registrant af den såkaldte „*liber cancellariæ*“, der dog blandt andet indeholder kongens samtidig udstædte skøde på Nørrehalland³⁾, taler sandsynligheden for, at man har ladet sig nøje med en mundtlig aftale og „*faciens nederkastelse*“. Alt tyder dog på, at forleningen har været arvelig. I modsat fald skulde man have ventet, at dette punkt var blevet bragt på bane sammen med de øvrige stridsspørgsmål i årene 1285—86, men det berøres aldeles ikke. Og i den revers, hertug Valdemar måtte udstæde 1286, da han på ny

¹⁾ Dette fortælles i et årbogs-brudstykke fra 1260—86 (S. r. D. V, 614—15), men denne kilde viser så megen lighed med den meget senere jyske kronike (Thomas Geysmer) — man sammenligne S. r. D. II, 388—89 —, at den nærmest gør indtryk af at være en variant. Af større betydning er et aktstykke fra 1290, hvor kong Erik omtales som „*tunc temporis in Synder iuria defensoris seu tutoris ac iudicis existentis*“. S. r. D. VIII, 162. — Om lensherrens ret til at være formynder se *Sachsenspiegel*. Art. 26, § 2, og Homeyer. S. 485 f. Myndighedsalderen, der angives forskellig (Homeyer. S. 478—79.), sættes i den såkaldte *Auctor vetus* til det fyldte 13. år, men, tilføjes der, „*tamen infra adolescentiam, si egent, tutorem habere potuerunt*“ (§ 64). *Adolescentia* ophørte med det 24. år, og Valdemar er født c. 1260.

²⁾ Jfr. Holberg. *Konge og Danehof*. I, 64 ff. jfr. 148. — *Rydårbogen*.

³⁾ Trykt i Smith. *Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek* for 1728. S. 167 ff.

forlenedes med hertugdømmet, efter at han ved at føre avindskjold på riget havde forbrudt sit len, nævner han endog Sønderjylland i samme åndedrag som sin fædrenerv¹). Ligeledes tyder navnet Sunderjutia, der i disse år træffes for første gang, på en i stedse større grad tiltagende udsondring fra det øvrige rige.

Fra Erik Menveds dage er der, takket være Hvitfeld, bevaret en talrig række aktstykker, der skyldte konflikten mellem kongen og hertugerne deres tilbliven og give et godt indblik i stridsspørgsmålene. Det fremgår af dem, at man stredes om, hvorvidt Als og konunglevet i Sønderjylland hørte til hertugdømmet eller til riget, om hertugernes lensfølge og deres ret til at tage mænd m. m., men aldrig om, hvorvidt lenet var arveligt eller ikke. Dette er tilfældet, såkænge hertug Valdemar lever og ligeledes under sønnen Erik, der alt i faderens live havde deltaget i regeringen og 1312 uden modstand blev forlenet med hertugdømmet som et fanelen på samme måde og med de samme rettigheder, som hans forfædre hidtil havde haft²). Da han døde 1325, gentog begivenhederne fra 1272 sig, om end med et andet udfald. Kristoffer II gjorde som lensherre fordring på at være den 12åarige Valdemars rette formynder, men dennes morbroder grev Gert gjorde ham rangen stridig ligesom

¹) Ducatum Sunder Jutiae et alia bona nostra patrimonialia. Hasse II, 283—85 efter Svanings afskrift. I oversættelse hos Hvitfeld II, 366—71.

²) Eo modo et jure quibus progenitoribus . . . domicelli a progenitoribus . . . domini regis . . . hactenus tenuerunt. Hasse III, 132. Om Eriks deltagelse i regeringen se f. ex. Hasse III, 114—15 og Fabricius. Urkunden zur Geschichte Rügens. IV, 1, 60. Efter A. D. Jørgensens levnedsskildring i Biografisk Lexikon førte han endog hertugtitlen, medens faderen levede.

greverne i 1272¹⁾. Dem var det lykkedes Erik Glipping at drive tilbage, nu var det Kristoffer, der måtte vige, og udviklingen førte som bekendt til, at han mistede kronen og måtte rømme land og rige, medens Valdemar på Viborg thing hyldedes som de danskes konge. Efter 75 års forløb var Abels æt atter kommen på tronen.

Indtil nu have vore undersøgelser ene haft Sønderjylland til genstand, thi først fra Erik Menveds tid foreligger der nogenlunde fyldige oplysninger om de andre len eller rettere om hertugdømmet og grevskabet Halland, og til alt held ere disse af en sådan art, at spørgsmålet om lenets arvelighed ikke er underkastet nogen tvivl. Hertugdømmet Halland eller Sønderhalland, der omfattede herrederne sønden for Etra å, blev 1284, uvist på hvilke betingelser, givet til Erik, en søn af Valdemar Sejrs uægte Søn Knud, der i sin tid havde haft Blekingen til len²⁾. Han døde 1305, og et par år senere (1307) forlenede Erik Menved sin upålidelige broder Kristoffer med hertugdømmet som et fanelen. I lensbrevet, det ældste danske, der kendes, bestemmes det, at lenet efter hans død skal tilfalde hans ældste søn „og så fremdeles hen den ældste søn efter faderen“. Lenets arvelighed er altså udtrykkelig fastslået, men derimod er der den mærkelighed ved dette len, der ellers ikke kendes her i landet, at lensmanden skulde svare en årlig afgift nemlig 1000 mk. skånsk i to terminer. Forøvrigt giver brevet regler for, hvorledes lensmanden havde at forholde sig, når lensherren døde; inden et fjerdingår efter et kongeskifte skulde han søge om en ny forlening og aflægge

¹⁾ Detmar. Koppmanns udg. S. 449.

²⁾ Esromårbogen.

troskabsed. Undlod han dette, faldt lenet tilbage til kronen, hvilket også skete, hvis lensmanden døde „barnløs og uden arving“¹⁾; alt er, som man ser, ganske i ovenstemmelse med fremmed lensret. Landets videre skæbne er i denne sammenhæng uden interesse.

Hallands fire nordligste herreder udgjorde grevskabet Nørrehalland, som Valdemar Sejr 1216 forlenede til sin uægte søn Niels²⁾. Hans søn af samme navn afstod under forhandlingerne om kongens løskøbelse sin mødreneret til grevskabet Sverin, og til erstatning derfor overlod og tilskødede Valdemar ham det halve Halland³⁾. Efter hans død 1261 hengik der dog en længere årrække, inden hans sønner kom i besiddelse af deres fædrenerv, thi først 1283 godkendte Erik Glipping sin bedstefaders afståelse og udstædte et nyt skøde til grev Jakob og hans arvinger⁴⁾. De udtryk, der i det første og andet brev bruges for at karakterisere overdragelsen, godtgøre tilstrækkelig, at der her ikke kan være tale om en forlening. Landet var greveslægtens ejendom, uden at dog forholdet til Danmark afbrødes, thi grev Jakob indtog

¹⁾ Lensbrevet i dansk parafras hos Hvittfeld III, 90—92. På kvindelig arvefølge kendes der i Danmark vist kun et eksempel; 1328 forlenes nemlig Femern til grev Johan og hans arvinger „tam masculini quam feminini generis“. Hasse III, 378.

²⁾ Rydårbogen.

³⁾ Meklenburg. Urkbuch. I, 509. Om Pal-Müllers kritik af brevets ægthed jfr. Repertoriet I, nr. 140. Jeg anser aktstykket for ægte, hovedsagelig fordi det fandtes i den fra Erik Menveds tid stammende officielle afskriftssamling „liber cancellariæ“.

⁴⁾ Nos scotationem . . . ratissimam habere volentes medietatem dicte terre . . . cum omnibus solutionibus, libertatibus et juribus ceterisque attinentiis et servitiis corone attinentibus . . . comiti Jacobo libere resignasse et sub forma predictae scotationis assignasse sibi et suis heredibus iure perpetuo possidendam. Meklenburg. Urkbuch. III, 104.

den første plads blandt rigets stormænd og var tilstæde på danchofferne i de bevægede år 1283 til 1286, ligesom han sikkert også har været pligtig til at deltage i leding, når denne udbødes¹⁾. Hans stilling har nærmest været som en stor godsejers, og da han 1305 ikke længere formåede at holde stand overfor de danskes angreb, solgte han ligefrem sit grevskab til kong Hakon af Norge, et nyt bevis for, at dette har været hans ejendom og ikke et dansk kronlen²⁾. Til et sådant forvandlede det imidlertid, da Erik Menved ved stilstanden i Issefjord og i København 1308 og 1309 forlenede det til Hakon på de samme vilkår, som grev Jakob havde haft det, altså arveligt³⁾. Ved den endelige ordning af Nordens forhold, der fandt sted på det store fredsmøde i Helsingborg i sommeren 1310, forandredes Hallands skæbne påny; det forlenedes nu til de svenske hertuger Erik og Valdemar og deres arvinger fanelensvis og til samlet hånd⁴⁾.

Det er første gang, at den i udlandet så velbekendte samforleningsinstitution træffes på dansk grund, et nyt eksempel på, hvorledes det fremmede lensvæsens former i stedse højere grad fandt indpas her i landet⁵⁾. Dens betydning var, som forud bemærket, at sikre sidelinierne den arveret, den almindelige forlening ikke gav dem, og det var da sædvanlig tilfældet, at alene én mand af

1) Jfr. Holberg. Konge og Danchof. I, 158 f.

2) Fornhandlingar rörande Halland. S. 32—33.

3) Concedimus in pheidum sicut ea comes Jacobus dino-
scitur liberius tenuisse. Rydberg. Sverges traktater. I, 349 jfr. 354.

4) Comitatum ducibus et eorum veris heredibus assignavimus
et concedimus iure feudali, quod fanelent dicitur, et manu
coadunata. Rydberg I, 355.

5) Om samforleningen i det hele taget jfr. J. E. Larsens afhandling
i Antislesvigholst. Fragmenter. I.

slægten optrådte som den egentlige lensmand, medens de øvrige forlenede kun i enkelte givne øjeblikke kunde gøre deres ret gældende. Hvad der skete 1386, må således nærmest opfattes som en forlening af denne art; hele den holstenske greveslægt forlenedes ved denne lejlighed med Sønderjylland, men af dem skulde stadig én optræde som regerende hertug¹⁾. Tillige kunde den naturligvis anvendes, når flere end én person faktisk toge del i styrelsen. Dette må være tilfældet her, ligesom også da Kristoffer II 1330 tildelte hertug Valdemar og grev Gert samforlening på Sønderjylland²⁾. Sammenligner man disse samforleninger med fremmede, f. ex. de sachsisk-holstenske fra begyndelsen af det 14. århundrede³⁾, vil man dog snart se, at denne institution endnu ikke var ret udviklet i Danmark. Vi få intet at vide om de forlenedes indbyrdes forhold, ligesålidt som der bestemmes, om lenet skulde deles reelt eller delene være af ideel natur.

Vort kendskab til de hallandske len er af senere dato men til gengæld langt mere indgående end til noget som helst andet dansk fyrstelen, ligesom det også hviler på et langt sikrere grundlag. Da man imidlertid må antage, at forholdene have været nogenlunde ensartede landet over, og de sønderjyske hertuger tilmed i meget indtog en mere begunstiget stilling end de hallandske vasaller, må eksemplet fra dette land kunne tjene til støtte for vor påstand, at Sønderjylland på denne tid var og alt omtrent i et hundrede år havde været et arveligt len. Men det må på den anden side indrømmes,

1) Detmar. S. 590. Jfr. Erslev. Dronning Margrethe. S. 129 ff.

2) Antislesvigholst. Fragm. VII, 74–77.

3) Brevene trykte hos Hasse III, 85, 106 o. o.

at på grund af den absolute mangel på aktstykker kan denne påstand ikke siges at være sikkert funderet før under Erik Menveds regering. Under denne konge, der blev besunget af den hendøende tyske minnesang, og som øjensynlig har været en varm beundrer af fremmed sæd og skik, må lensvæsenet i det hele og store have været ordnet efter tysk mønster, om end udviklingen naturligvis ikke har været så vidt fremskreden. Fyrstelenene uddeltes som fanelen, det vil sige, som tegn på forleningens art overrakte der under megen pomp og pragt lensmanden en fane. Der havde uddannet sig en bestemt arvefølge, og som supplement til denne var forleningen til samlet hånd bleven optaget. Alt tegnede således i begyndelsen af det 14. århundrede til, at der på rigets grænser skulde udvikle sig flere delvis uafhængige lensfyrstendømmer. Men denne udvikling afbrødes af den snart påfølgende opløsning, og kun i Sønderjylland vare forholdene tilstrækkelig fæstnede til at modstå de omvæltninger, denne begivenhed førte med sig. Dette land bliver derfor fra nu af så godt som den eneste repræsentant for de danske fyrstelen.

En af barnekongen Valdemars første og vigtigste regeringshandlinger var at forlene sin onkel grev Gerhard og hans arvinger med hertugdømmet „til evig tid“¹⁾. Dette er det første sønderjyske lensbrev, hvor lenets arvelighed direkte udtales, og det er tillige det ældste, der er bleven os bevaret; to omstændigheder, der sikkert stå i nøje forbindelse med hinanden. I henseende til arveligheden skete der, efter hvad der forhen er udtalt, ingen forandring, men i alt andet betegner brevet en stor

¹⁾ Hasse III, 330—31.

omvæltning. Skåret som det er efter tysk mønster, bryder det ganske med den historiske udvikling og stiller med ét slag den nye hertug ligeså frit overfor lensherren som f. ex. de holstenske grever overfor hertugen af Sachsen. Alle de kongelige rettigheder opgives, om tjenestepligt tales der aldeles ikke, og det eneste, kongen forbeholder sig, er *jus superioris dominii seu inphudationis* α : overherre- og forleningsretten, medens hertugens stilling karakteriseres ved, at lenet overdrages ham *cum dominio utili et directo*. Udtrykket „*cum dominio utili*“, der svarer til det plattyske „mit nutter hercap“, betegner, at lensmanden har den fulde brugsret af lenet, at han for at blive ved plattysken har „aller nuet, rechte unde bequemichheyt“¹⁾. Mindre klar er den anden del af frasen: *Cum dominio directo*, der efter tyske lensretslærerens fortolkning skal betyde „die eigentliche bei der Lehnserrichtung vorbehaltene, in ihrer Wirksamkeit aber höchst beschränkte Proprietät“²⁾. At denne overdroges til lensmanden selv, er i og for sig mærkeligt, men bliver ganske uforståeligt, når man erindrer den nys anførte sætning, efter hvilken kongen forbeholdt sig *jus superioris dominii*; disse to udtryk synes nemlig nærmest at måtte dække hinanden.

I nær forbindelse med lensbrevet af 1326 står et andet aktstykke, hvis man tør bruge dette ord om et par linier latin, der ere os overleverede løsrevne fra deres oprindelige sammenhæng, nemlig den såkaldte *constitutio Valdemariana*. I oversættelse lyder denne således: „Ligeledes skal hertugdømmet Sønderjylland

¹⁾ Hasse III, 441 (freden i Kiel 1332). Jfr. Paetz. Lehrbuch d. Lehnrechts. Hrsg. von Goede. S. 83.

²⁾ Paetz. A. skr. S. 82.

aldrig forenes med Danmarks rige og krone, således at én bliver herre over begge.* Få aktstykker have herhjemme været genstand for så megen diskussion som disse linier, der af Slesvigholstenerne betragtedes og for den sags skyld endnu betragtes som en af deres læres grundpiller, medens det fra dansk side hævdedes, at de måtte anses „om ej for åbenbar uægte, så dog for højst mistænkelige; muligens blot et udkast af et enkelt parti“¹⁾. Siden dette blev skrevet, er dog meget vand løbet i stranden. A. D. Jørgensen har i sine „Fyrretyve fortællinger“ omtalt constitutionen på en måde, der viser, at han anser den for ægte²⁾, og for nylig har prof. Erslev udtalt den samme mening³⁾, til hvilken vi i det hele kunne slutte os, idet det dog må bemærkes, at der ikke lader sig føre noget stringent ægthedsbevis.

Prøves constitutionen på hele den politiske situation, vil man se, at den passer udmærket ind i denne. Grev Gert og stormændene havde båret sejren hjem, og hvor modstridende deres interesser end kunde være, på dette punkt måtte de falde sammen, thi constitutionen betegner en afgjort indskrænkning i kongens magt. Mest interesse måtte den selvfølgelig have for greven; den var en slags garanti, den forsigtige Schauenburger krævede af stor-

1) Hovedindlægget fra dansk side er Werlauffs afhandling „Om constitutio Waldemari“ i *Antislesvigholst. Fragm.* VII. H. Fra tysk side kan nævnes Waitz i *Schleswig-Holsteins Geschichte*. I, 213 ff. og *Nordalbingische Studien*. III, 69 f. Selve constitutionen er trykt bl. a. i *Jensen u. Hegewisch. Privilegien d. Schleswig-holst. Ritterschaft*. S. 24.

2) 1. udg. S. 152.

3) I en artikel om constitutionen i *Salomonsens konversationslexikon*. Nærmere har samme forfatter udviklet sin opfattelse i en afhandling, der vil blive trykt i nærværende hæfte af dette tidsskrift.

mændene for at være fuldtud sikker på forleningen. Dens statsretlige betydning ligger i, at den foreløbig gjorde en ende på den gamle sædvane, at én og samme person kunde være konge af Danmark og samtidig hertug af Sønderjylland. Til selve lensforholdet strakte dens indflydelse sig ikke, og det må anses for tvivlsomt, om den efter dansk statsret kunde betragtes som bindende for de følgende konger, med mindre den stadfæstedes af dem, f. ex. ved at optages i deres håndfæstning. Og dette har ikke fundet sted.

De sønderjyske hertuger havde 1326 opnået en hidtil ukendt fri stilling, men kunde de bevare, hvad de havde vundet? Da Kristoffer II 1329 på ny blev tagen til konge, vendte Valdemar tilbage til sit hertugdømme, medens Gert, der havde fået Fyen som arveligt len, tillige fik ventebrev på Sønderjylland for sig og sine arvinger, hvis hertug Valdemar skulde dø barnløs. Til yderligere sikkerhed forlenedes han og Valdemar strax dermed til samlet hånd¹⁾, og selv om denne handlings største betydning lå i den garanti, den gav Holstenerne for en gang at blive herrer i landet, findes der dog træk, der tyde på, at Gert en tid lang har deltaget i hertugdømmets styrelse ikke blot i sin egenskab af den unge Valdemars formynder²⁾. Forøvrigt er det indlysende, at

¹⁾ Antislesvigholst. Fragm. VII, 74—77 quem et actu cum dicto domicello in solidum in pheodavimus; 1333 befaler Valdemar sine vasaller at aflægge troskabsed til greven, hvis han selv skulde dø uden arvinger. Schleswig-holst.-lauenbg. Urk.-samlung. II, 85—86. (S. H. L. U.)

²⁾ Greven overdrager f. ex. en holstensk ridder halvdelen af skatterne og kirketienden i hertugdømmet og lover ham Tørninglen. Hasse III, 427—28. 1337 synes forholdet at være ophørt, thi i et aktstykke fra dette år, hvori grevens landområde nævnes, forekommer hertugdømmet ikke. Hasse III, 551.

den følgende kongeløse tid i højeste grad måtte bidrage til at fæstne hertugens selvstændige stilling. Han måtte så at sige blive suveræn fyrste, og lenet efterhånden nærme sig til ejendom. Ligesom de fordrevne kongesønner betragtede riget som deres fædrearv¹⁾, således får man da også det indtryk, at hertug Valdemar har anset hertugdømmet for sit arvegods, over hvilket han havde uindskrænket rådighed. Bedst ses dette måske af, at hertugen begyndte at pantsætte dele af sit land, senere endog det hele, thi for at denne retshandling kunde have gyldighed, krævedes der efter dansk ret, at pantsætteren skulde være ejer af pantet²⁾. Den første større pantsættelse skete 1325, da Valdemar pantsatte Ekernefærde m. m. til grev Johan, uden at man ved denne lejlighed hører det mindste til Kristoffer II's samtykke, medens brevet, som det sig hør og bør efter dansk ret, bekræftedes af formynderen grev Gerhard³⁾. Langt interessantere og af ulige større betydning er dog pantsættelsen af hele hertugdømmet i februar 1340, thi selv om den aldrig kom til udførelse, blev det denne traktat, der kom til at danne grundlaget for den efter Gerhards drab følgende ordning, hvorved det blev Valdemar Atterdag muligt at samle riget. Greverne overdroge som bekendt hertug Valdemar panteretten til Nørrejylland for 42000 mk. sølv. For de 32000 mk. skulde Sønderjylland

¹⁾ Valdemar Atterdag kalder sig således „verus heres regni Daciæ“. Diplom. Suecanum. IV, 603, 607.

²⁾ Matzen. Den danske Panterets Historie. S. 204. Lensretten fordrede lensherrens tilladelse. Homeyer. S. 433.

³⁾ Hasse III, 309—11. — Matzen. A. skr. S. 190 f. Allerede 1260 sker der en pantsættelse til de holstenske grever, men da hele den hertugelige familie udstæder brevet, har det øjensynlig drejet sig om slægtogods. Hasse II, 89.

hæfte som pant, således at hertugen kun beholdt Als og måske Sundeved tilbage; pantet kunde han indløse i tre dele, men indløsningen skulde foregå fra nord til syd, og Gottorp altså blive længst i Holstenernes magt¹⁾. Sønderjyllands statsretlige forhold havde ved denne lejlighed undergået en betydelig forandring. Mellem lensmanden og lensherren var der ved pantsættelsen blevet indskudt et nyt led i panthaverne. Greverne vare fuldstændig trådte i hertugens sted, pantet var overdraget dem med alle hertugelige rettigheder, vasallerne skulde vises til dem og sværge dem troskab, „således som mænd rettelig skal gøre overfor deres herre“. Hvorlænge dette forhold skulde vedvare, beroede på hertugen; hos ham og hans arvinger lå indløsningsretten til det pantsatte land. Men længere end til de to nordligste fogedier nåede han ikke; Gottorp med Sydslesvig forblev stadig i grevernes hånd²⁾. Og de dele, hertug Valdemar efterhånden fik indløst, magtede han ikke at holde i den samme frie og uafhængige stilling som i tiden 1326—40. Valdemar Atterdag fik dem atter fuldstændig tvunget ind under lenspligten. Ved overenskomsten i Vejle måtte hertugen således love ikke at handle anderledes mod kongen end mod sig selv; i et og alt vilde han have fælles sag med ham. Og hertil føjedes følgende betydningsfulde bestemmelse: Hvis døden skulde overraske os nu i kongens levende live, skal han være værge og formynder for vort land og vore børn, for vore borge og vasaller, indtil vore børn komme til skælsår og alder³⁾.

¹⁾ En indgaaende fremstilling af den hele ordning haves i Reinhardts afhandling i Hist. Tidsskr. IV. R. 4. Bd. S. 159—81.

²⁾ Reinhardt. Valdemar Atterdag. S. 202.

³⁾ S. H. L. U. II, 121.

Uagtet traktaten ikke indeholder nogen direkte udtalelse herom, må Sønderjylland ved dette forlig atter være blevet ført tilbage til lensforholdet. Og intet tyder på, at der i så henseende er indtrådt nogen forandring, efter at det tidligere venskab mellem kongen og hertugen fra c. 1350 var kølnet så stærkt, at det endog flere gange kom til åben fejde mellem svogrene. I den store landfred 1360, der almindelig kaldes Valdemar Atterdags håndfæstning, fastsloges det udtrykkelig, at hertugerne Valdemar og Henrik skulde nyde alle deres friheder og rettigheder ligeså frit og ubeskåret som nogen hertug før dem. Til gengæld måtte de love at overholde al kongens og kronens ret¹⁾. Den ufred, der fra århundredets midte havde hersket mellem de to linier af kongehuset, afløstes i året 1373 af et meget intimt forhold. Forsoningen fik sin formelle stadfæstelse ved freden i Flensborg, hvor det bestemtes, at de Sønderjyder, der hørte under hertugen, skulde yde ham, hvad de vare pligtige; skyldte de kongen noget, skulde de give ham det²⁾. Langt tydeligere end disse vage bestemmelser tale dog de overenskomster, der sluttedes eller alt vare sluttede mellem skægtningene. De indlededes med, at enkehertuginde Rikardis indsatte kongen til formynder for sig og alt sit gods og livgeding, hvor det end var beliggende, således at han fik en meget udstrakt fuldmagt, der blandt andet hjemlede ham ret til at indløse panterne³⁾. Det var ret betydelige landstrækninger, der

¹⁾ G. A. II, 20, § 18. Både hertug Henrik og hans ældre broder Valdemar deltog i regeringen, medens faderen endnu levede. Se f. ex. S. H. L. U. II, 230, 235. Danske Magazin. 5. R. II, 93.

²⁾ S. H. L. U. II, 290.

³⁾ S. H. L. U. II, 288—89.

herved vare blevne afhængige af kongen, Als med Sundevad og omliggende herreder samt Hvidding herred på vestkysten. Men hans indflydelse skulde snart blive endnu større. På danchoffet i Nyborg 1374 overdrog nemlig hertug Henrik sin arveherre kong Valdemar og hans arvinger indløsningsretten til Gottorp len med alt tilliggende. De skulde beholde landet, til det indløstes af hertugen eller hans arvinger, men vel at mærke skulde man lægge alle de udgifter, kongen alt havde haft eller i fremtiden vilde pådrage sig for hertugens skyld, til den sum, for hvilken lenet var pantsat greverne¹⁾. Det følgende år døde hertug Henrik, med hvem den ældre hertugelige linie uddøde, og spørgsmålet om, hvad der nu skulde ske, fik en brat løsning, da kongen få måneder senere fulgte ham i graven.

Den politik, Valdemar Atterdag i sine sidste år fulgte overfor Sønderjylland, forklares i regelen således. Kongen ventede, at den barnløse hertug Henrik snart skulde dø, og efter lensretten måtte hertugdømmet i så fald som et udslukket len falde tilbage til kronen. Men da retskravene vare af underordnet betydning på en tid, da magt som oftest betød det samme som ret, søgte han alt i hertugens levende live at få fast fod i landet²⁾. Rent theoretisk set er denne betragtning sikkert rigtig. Det eneste danske lensbrev, der har en bestemt fastsat arvefølge, nemlig hertug Kristoffers, går i overensstemmelse med den fremmede lensret ud fra, at lenet kun nedarvedes i lige linie fra fader til søn.

Men samtiden synes at have haft en anden opfat-

¹⁾ S. H. L. U. II, 304-05.

²⁾ Således f. ex. Reinhardt. A. skr. S. 483.

telse¹⁾. En halv snes år efter hertugens død antog landets faktiske ihæندهaver grev Claus titlen „sand arving til Jylland“, hvad enten han nu nedledte sin arveret fra faderens forlening til fælles hånd i 1330 eller fra sit slægtskab med det uddøde fyrstehus; hans faders søster havde nemlig været gift med Erik Valdemarsøn²⁾. I så fald har man altså fra tysk side betragtet lenet som hertugslægtens arvegods, hvorpå der også andetsteds fra haves et bevis. 1393 tilskødede nemlig hertug Erik af Sachsen-Lauenborg på Urnehoved thing de holstenske grever den ret og adkomst til hertugdømmet, han og hans brodersøn Otto af Tecklenborg havde arvet fra deres søster og faster Rikardis, hertug Valdemars Enke³⁾. Og senere under processen med Holstenerne påstod ligeledes Erik af Pommern, at han gennem sin moder var nærmest arveberettiget til hertugdømmet⁴⁾. Hvorvidt alle disse krav til syvende og sidst bunde i, at man har anset Sønderjylland som hertugernes private ejendom, eller om man i arvefølgespørgsmålet har fulgt landets egen rei i stedet for den strængere lensret, lader sig ikke afgøre; sandsynligvis er den sidste mulighed dog den rette.

¹⁾ Jfr. A. D. Jørgensen i det Letterstedtske tidsskrift. 1882. S. 211.

²⁾ Se regesterne i Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenbg. Gesch. VI, 116 nr. 32—33. Fællesforleningen har dog sikkert tabt sin retslige gyldighed, hvis den ikke er blevet stadfæstet af Valdemar Atterdag, og herom haves ingen efterretning.

³⁾ Alle unse rechticheit de uns anestorven was in deme hertich-rike thu Sleswyck van unzer medderen wegen vrowen Rixen . . . anevallen. S. H. L. U. II, 372, jfr. s. 351.

⁴⁾ Se f. ex. Sejdelin I, 217. Ducatus . . . materna successione juxta leges municipales regni nostri Dacie hereditario jure ad nos spectat.

Det blev Holstenerne, der gik af med sejren. Ikke så såre havde de ved Valdemars død mistet deres farligste fjende, førend de skyndte sig med at tilintetgøre hans værk. Den ene borg efter den anden faldt i deres hænder, og ved at slutte sig til Meklenborgerne fik de en slags retslig bekræftelse på hvad de havde vundet, idet den unge Albrecht i januar 1376 overdrog dem Sønderjylland, vel at mærke som ejendom ikke som len¹⁾. Der hviler dog nogen uklarhed over hele denne afståelse, thi overdragelsesbrevet findes ikke blandt grevehusets øvrige sager i „Gemeinschaftliches archiv“ men i det meklenborgske arkiv i Schwerin. Det er altså ikke blevet ratificeret, og i det officielle eller officiose meklenborgske stridsskrift fra 90erne hedder det udtrykkelig, at greverne bleve Albrechts mænd og toge hertugdømmet til len af ham²⁾. Har man ment at være gået for vidt og forlenet Holstenerne med landet i stedet for helt at skille det fra riget? I virkeligheden var lensforholdet til Danmark dog brudt i de følgende år; greverne førte således en tid lang titel af „herre til Jylland“³⁾. Først 1386 lykkedes det dronning Margrethe, der hidindtil havde været optaget af sin politik over for Stæderne, atter at knytte det brustne bånd. I Nyborg forlenedes Holstenerne fane-

¹⁾ S. H. L. U. II, 316—17, jfr. det foregående brev. Om udtrykket „laten und opgelaten“, hvormed retshandlingen karakteriseres, se Homeyer. S. 269—70. Om nogen arveret til landet tales der ikke, tværtimod opstilles det snarere som modsætning til gods i riget, der tilfaldt greverne „van erves weggen“ (II, 315).

²⁾ Unde huldigeden em de rechten Holsten heren unde worden syne manne van deme hertochdome to Sleszwyck, dat se to Grevesmolen van eme to len entlingen also van erem rechten konninghe to Dennemarken. Script. rerum Suecic. III. Pars I. S. 199.

³⁾ S. r. D. VIII, 99.

lensvis og arvelig med det danske kronland. Forleningen omfattede, som vi ovenfor have set, det samlede fyrstehus, men kun én af greverne skulde føre hertugnavnet og være den styrende¹⁾. I hvor høj grad greverne forøvrigt betragtede hertugdømmet som et slægtland, fremgår blandt andet af det store skifte i slægten efter den gamle grev Claus' død 1397. Jærnhenriks tre sønner bleve nemlig enige om, at hertug Gerhard i ni år skulde vedblive at styre landet; når denne tid var forløben, skulde sagen tages op til fornyet drøftelse²⁾. Grev Claus efterlod sig ingen sønner, men derimod en datter Elisabet, der også må have betragtet sig som arveberettiget, thi på Urnehoved landsting pantsatte og tilskødede hun efter dansk ret grev Gerhard den ret i hertugdømmet, der var tilfaldet hende efter faderen³⁾. Lenet behandledes, som man ser, ganske som en almindelig landejendom og fulgte som sådan naturligst landets ret.

Ved forleningen 1386 var der tilvejebragt et klart og bestemt forhold mellem kongeriget og hertugdømmet. Men allerede ti år senere forstyrredes dette ved begivenhederne på mødet i Assens, der danner indledning til

¹⁾ Detmar. S. 590. Noget lensbrev er ikke bevaret, og da det heller ikke havdes under processen, har man vel ladet sig nøje med en mundtlig aftale. Jfr. Erslev. Dronning Margrethe. S. 129 f.

²⁾ S. H. L. U. II, 380—81.

³⁾ Schötede . . . tu ener vollenkommenen ewighen erveschöte deme hertoghen Gherarde un sinen rechten erven, alze unse densche lantrecht utwiset, dat gantze hertichrike allent des er daranne anghevallen was un is van eren vadere greven Clawese etc. S. H. L. U. II, 388, jfr. 384. For fuldstændigheds skyld udstædtes der ikke mindre end tre breve: Et pantebrev, et skøde på hertugdømmet i sin helhed og et skøde på pantegodset. Tr. a. skr. s. 385—90. Jfr. i det hele Waitz. Schleswig-Holsteins Geschichte. I, 283 ff.

den senere strid mellem Erik af Pommern og Holstenerne, som efter en menneskealders forløb endte med disses sejr. På dette punkt ville vi standse vor undersøgelse. Af fyrstelenene er alene Sønderjylland tilbage, og i dets historie indtræder der, efter at konflikten er afsluttet, en ny epoke. Det har ikke kunnet undgås, at vi i det foregående ofte ere komne stærkt ind på tidens politiske historie, thi mellem de politiske og statsretlige forhold er der i middelalderen en inderlig forbindelse. De første afføde som oftest de sidste, der skifte og forandre udseende med den politiske situation, ligesom de i langt højere grad betinges af øjeblikkets magtfordeling end af visse, en gang for alle fastslåede grundlove.

Vi have hidtil hovedsagentlig beskæftiget os med spørgsmålet om lenenes arvelighed, altså den højere statsretlige ordning. I det følgende skulle vi undersøge de andre sider af retsforholdet mellem konge og lensmand, der naturligst falde i de to store hovedgrupper: Lensmændenes rettigheder og deres pligter.

Lensmandens første og vigtigste pligt var her som allevegne af ren ideel natur. Han skulde være kongen huld og tro „som en tjener sin lensherre“ og måtte derfor aflægge troskabsed, homagium, til ham¹⁾. Dels var troskaben negativ, idet lensmanden stundom under særlig mistænkelige forhold måtte love, at han ikke „til kongens død eller fængsel vil gøre og skaffe, råde eller befordre, han skulde tabe jord, byer, stæder, fæster. Ej heller forbinde sig, konspirere eller praktisere mod riget

¹⁾ Citatet er taget fra Hvitfeld III, 251. Det latinske udtryk er „*fidelis sicut homo domino suo*“. Om troskabseden se bl. a. også Hasse III, 132 o. o.

eller hannem; ikke heller tilskynde, forhandle eller nogen den del gøre, som kan hedde crimen læsæ majestatis¹⁾.

Men troskabsforholdet havde også sin positive side nemlig de tjenester, lensmanden var pligtig til at yde kongen. Disse falde atter i to grupper, hof- og krigstjenesten eller, som de hedde i det tyske lensprog, „hofvart“ og „hervart“²⁾.

Die hofvart var i Tyskland den forpligtelse, lensmanden havde til ved visse lejligheder at møde ved lensherrens hof. Omplantet på dansk grund bliver det den skyldighed eller, om man vil, den ret, han havde til at være tilstede på daneofferne. Det følger af sig selv, at rigets vigtigste stormænd fra første færd have givet møde på disse helt igennem aristokratiske forsamlinger, men det skorter forøvrigt ikke på bestemte lovbud i så henseende. Omtrent samtidig med at daneofferne ved forordningen af 1282 bleve et regelmæssigt led i forfatningen, ordnedes også lensmændenes forhold til dem. Hertug Valdemar måtte således love „at besøge herredage, når de påbydes om rigens bedste, og når hans majestæt ellers lader fordre os, uden vi ere lovlig forhindret“. Ligeledes findes der i hertug Kristoffers lensbrev en passus om, at han var pligtig til at deltage i daneofferne „som andre kronens vasaller“³⁾. Gennem

¹⁾ Hertug Valdemars revers (1286) Hvitfeld II, 368. Jfr. hertug Kristoffers genbrev 1307. Hvitfeld III, 92. Troskabsløftet omfatter stundom også kongens slægtninge, se f. ex. Hvitfeld III, 81. Forøvrigt er forholdet gensidigt, thi ligesom lensmanden måtte tjene kongen, var denne pligtig til „at skærme og beskytte ham mod ethvert angreb, således som enhver herre bør forsvare sine mænd og vasaller“. Hasse III, 143. Textens „dominos et vasallos“ er sikkert en fejlskrift for „homines et v.“

²⁾ Homeyer. S. 376.

³⁾ Hvitfeld II, 368. III, 91.

hele danehofstiden kan da også f. ex. de sønderjyske hertugers deltagelse godtgøres. Abel overværer det berømte danehof i Vordingborg 1241, hvor Jyske lov udstædes. Hans søn Erik divåner et danehof (concilium) i Nyborg 1266, og hertug Valdemar er en flittig gæst på de talrige møder i firserne og senere¹⁾. Da forholdene atter ere komne til ro efter Valdemar Atterdags tronbestigelse, møde hertugerne på ny på danehofferne f. ex. 1354, 1360 og 1374²⁾.

Lensmandens hovedpligt var naturligvis krigstjenesten. Den betingede hans stilling, på den hvilede i sidste instans hele lensvæsenet. Krigstjenesten omtales udtrykkelig i de bevarede lensbreve, og så vidt man kan se, er den i den ældre tid også stadig bleven ydet. Og dog var den en kilde til evindelige stridigheder. Krigstjenesten bestod i det 13. århundrede i, at lensmanden med sine mænd og ledingsopbuddet fra lenets skipæn forenede sig med rigets øvrige ledingshær og sammen med den deltog i fejden, og striden drejede sig derfor væsentlig om ledingens varighed, og om kongen eller lensmanden skulde udbyde den og hæve de i forbindelse med den stående bøder og afgifter, navnlig kværædeafgifterne³⁾. Herom

¹⁾ Ribe Oldemoder. S. 12—13 sammenholdt med Terpager. Ripæ Cimbr. S. 687—88; Meklenburg. Urkbuch. III, 104—05; Hasse II, 261—62, 270—71 o. o.

²⁾ S. r. D. VI, 527; G. A. II, 17—21; S. H. L. U. II, 304.

³⁾ Jfr. herom Steenstrup. Studier over Kong Valdemars Jordebog. S. 109—11, 185—207. Vi beskæftige os her udelukkende med den egentlige krigstjeneste, ledingen; hvad landets forsvar, landeværnet, angår, da har naturligvis enhver vabenhør mand været pligtig til at møde. Oplysende ere i så henseende privilegierne for St. Hans kloster ved Slesvig (Hasse II, 1, 14—15, 89, 117. III, 367—68, 481), hvor landeværnet udtrykkelig nævnes som en af de byrder, for hvilken dets fæstere ej fritages.

kævledes kongerne gennem hele det 13. århundrede såvel med de sønderjyske hertuger som med Lunds ærkebisper og bisperne, hvis statsretlige stilling i denne henseende var analog med de verdslige fyrsters. Jakob Erlandsøn førte idelig klage over, at kongen tvang hans mænd til at ligge i borgeleje, at ledingen var for lang, og at den udbødes på ubestemt tid. Ja han opstillede endog den fordring, at bisperne ikkun skulde være skyldige til at tjene i 6 uger efter „italiensk skik“¹⁾, det tidsrum, der i udlandet var fastsat for lensfølgens varighed. Senere hævdede Jens Grand, at når ledingen udbødes, skulde det for hans undergivnes vedkommende ske gennem ham, ikke gennem kongen, ligesom han skulde pålægge og modtage ledingsbøderne²⁾. Hvad vi i den ældre tid vide om dette forhold i fyrstelenene, er såre lidet; dog ses det, at Erik Abelson havde ret til at udbyde ledingen, og at kværsædeafgiften tilfaldt ham³⁾. Sandsynligvis har han benyttet sig af sin gunstige politiske stilling efter slaget på Lohede til at opnå disse fordele, thi senere vilde kong Erik ikke godkende dem. Sagen indankedes derfor 1285 for danchoffet, der i sin voldgiftskendelse tildømte kronen denarii pro redemptione expeditionis. Allerede det følgende år gjorde kongen dog den indrømmelse, at vel skulde han udbyde leding i Sønderjylland, samtidig med at dette skete i kongeriget, men „pengene, der betaltes for dens løskøbelse, den leverede proviant, som på dansk kaldes upvegshavn („upurgshaffn“), og de andre ydelser skulde

¹⁾ S. r. D. V, 593, 595, 612—13.

²⁾ S. r. D. VI, 365; V, 589.

³⁾ Cypræus. Annales episcoporum Slesvic. S. 289—90. Hasse II, 89, 117 o. o.

tilfalde hertugen¹⁾. Hvorledes ordningen har været i de andre len, er tvivlsomt; for Sønderhallands vedkommende synes kongen dog ligeledes at have udbudt ledingen, medens hertugen oppebar ledingsafgifterne²⁾.

Under Erik Menved foregik der en stor forandring med krigsvæsenet i Danmark. Den gamle, folkelige ledingshær, der hvilede på en slags almindelig værnepligt, og hvor fodfolket var hovedvåbenet, trådte mere og mere i baggrunden. Det jærnkledte rytteri bestående af herremændene og lejede, hovedsagelig tyske, riddere og svende udgjorde fra nu af hærens kerne, medens ledingen efterhånden gik over til, hvad den senere var, nemlig en fast kanon³⁾. På et af kongens Sverigestog høre vi således, at han var ledsaget af 2500 rustede ryttere, efter tidens forhold en imponerende styrke⁴⁾. Dette systemskifte, der sandsynligvis nærmest er forårsaget af Eriks talrige krige i Tyskland, hvor kampene vist helt igennem førtes med rytterhære, kan også spores i lensmændenes tjenesteforhold, der nu omdannedes i lighed med den tyske hervart. Et godt eksempel på udviklingen haves i de hallandske len. Endnu 1307 måtte hertug Kristoffer forpligte sig til at hjælpe kongen med „folk, skibe og undersætter“, og ligeledes lovede kong Hakon i de følgende år at tjene med „mænd og indbyggere“ fra de fire herreder, hvormed han forlenedes. Endnu står man altså ganske på det gamle standpunkt; når der udbydes

1) Hasse II, 271, 284. Om ordet „upurgshaffn“, der sikkert er en fejlskrift for „upvegshaffn“, se Sechers afhandling om skurds-mænd og ransnævninger i German. Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers. S. 264 note 4.

2) Hvitfeld III, 90—91.

3) Jfr. Secher. A. skr. S. 264.

4) 25 hundred groten rossen. Detmar. Koppmans udg. S. 408.

leding over hele riget, skulle Hallænderne også møde med deres skibe. Men ved forleningen 1310 er omslaget sket, thi de svenske hertuger skulde tjene med „60 mænd med våben og heste“¹⁾. Også i Sønderjylland kan den samme overgang spores. 1286 bestemmes det, at hertugen i krigstid skal møde med sine undersåtter, altså med en almindelig folkehær. En menneskealder senere omordnedes krigsfølget imidlertid således, at hertugen skulde tjene med 50 „körtzer“, forøvrigt et mærkværdig lille tal, når alene Nørrehalland skulde stille 60²⁾. Antallet fastholdtes i nogen tid men forøgedes 1315 til 100 mand. Dette gjaldt dog sikkert kun for et enkelt krigstog, og kongen lovede samtidig hertugen, at han skulde „stå dem for skade, de kan lide“³⁾, medens de derimod tidligere havde været stillede på hertugens „omsorg“, der altså skulde erstatte dem deres eventuelle tab, løskøbe dem m. m. I den følgende tid var det da også en stående regel, at opbuddet stilledes på kongens „kost og tyng“, og ved Kristoffer II's håndfæstning gik denne lensretlige bestemmelse for en tid lang over i den danske statsret og udvidedes til også at gælde herremændene i deres forhold til kongen⁴⁾. Nogen bestemmelse om, at lensmanden kun var pligtig til at tjene en vis tid og indenfor bestemte grænser, således som det var tilfældet i Tyskland⁵⁾, synes ikke at have eksisteret. I øvrigt kan

¹⁾ 1307 Hvittfeld III, 91. 1308—09. „Cum hominibus et incolis ipsorum herredt.“ Rydberg. Sverges traktater. I, 349, 354. 1310. „Cum 60 viris armis et dextrariis expeditis.“ Rydberg I, 365.

²⁾ Hvittfeld III, 136. Hasse III, 143.

³⁾ Hvittfeld III, 212. Også for Nørrehalland skulde lensopbuddet stilles på kongens tyng.

⁴⁾ G. A. II, 10, § 12.

⁵⁾ Homeyer. S. 379.

det tilføjes, at foruden med tropper skulde lensmændene også tjene med deres borge, der skulde stå åbne for kongen og være til dennes rådighed i krigstilfælde¹⁾.

Gennem hele det 13. og begyndelsen af det 14. århundrede havde vasallerne været pligtige til at gøre riget krigstjeneste af deres len, men heri foregik der i det mindste for Sønderjyllands vedkommende en stor omvæltning 1326. Lenet blev da fuldstændig frit, krigsfølge eller anden lenspligt omtales aldeles ikke i lensbrevet²⁾. Det var et afgjort brud med gammel sæd og skik, og da greven 1330 forlenedes med Fyen, opnåede han heller ikke så gunstige vilkår, men skulde tjene riget med 50 heste³⁾. Hvorledes tjenesteforholdene ordnedes i den følgende tid, mangle vi ganske midler til at afgøre. Ved forligene i 1349 blev man ganske vist enig om, at greverne og hertugen skulde hjælpe kongen med 400 heste, men denne hjælp var vel at mærke gensidig og afledtes af et forsvarsforbund ikke af lensforholdet, rent afset fra at den under den daværende politiske konstellation måtte være ret illusorisk⁴⁾. Ved Holstenernes forlening i 1386 hævdedes derimod hertugdømmets karakter af et tjenestelen. Detmar, vor pålideligste kilde, fortæller udtrykkelig, at greverne skulde gøre riget mandskab og tjeneste deraf⁵⁾. Men da disse efter Erik af Pommerns valg efter skik og brug ansøgte

¹⁾ Se f. ex. Hvitfeld III, 92, 136 og Hasse III, 143 o. o.

²⁾ Grev Johan fik ligeledes Femern og Ludvig Albertson de to sydligste jyske sysler som et frit len, hvorimod der af Knud Porses forlening Sønderhalland skulde stilles et opbud på 60 heste. Hasse III, 378. Hvitfeld III, 336 f.

³⁾ Antislesvigholst. Fragm. VII, 75.

⁴⁾ S. H. L. U. II, 104, 198.

⁵⁾ . . . Denst unde manscop dar von to donde, wan he (kongen) dat esschende were. S. 590.

om en ny forlening, gav tjenesten anledning til strid. Fra dansk side påstod man, at Holstenerne ikke vilde blive kongens mænd og tjenere, med mindre han vilde give dem penge derfor, og således skete det da også. Er dette rigtigt, bleve de altså ikke kongens lensmænd, men tjente ham for sold¹⁾.

I nær forbindelse med lensmændenes pligt til at gøre krigstjeneste stod deres ret til at tage vasaller, „mænd“. Grundlaget for denne ret er Jyske lov III, 8, der bestemmer, at kongen må tage mænd over hele riget, hertugen i sit hertugdømme og kongens andre børn eller frænder og greverne i deres len. Kongen kunde altså ikke blot tage mænd i de lande, der lå direkte under kronen, men også i lenene, og da vederlaget betragtedes som en enhed, skøndt spredt over hele riget, var han desuden den øverste dommer i stridigheder mellem kronvasallerne og deres mænd²⁾. Kilderne oplyse intet om, i hvilket forhold kongen forøvrigt har stået til disse, men de godtgøre tilfulde, at mændene en tid lang have været et stadigt stridens æble, idet såvel lensherren som lensmanden søgte at drage hinandens vasaller til sig. Hertug Kristoffer måtte således forpligte sig til ikke at antage sådanne mænd, der alt havde svoret kongen troskab, og i de talrige traktater, der i Erik Menveds sidste år sluttedes mellem ham og den sønderjyske hertug, er det en stående artikel, at ingen af parterne måtte lokke hinandens mænd til sig³⁾. Efter kongens

¹⁾ Antislesvigholst. Fragm. XIV, 86 og Sejdelin I, 207. Jfr. Erslev. A. skr. S. 392 og 500 note 49.

²⁾ Holberg. Dansk Rigslovgivning. S. 142, 169—70. Jfr. Repertoriets I, nr. 1025.

³⁾ Hvitfeld III, 91 — Repertoriets I, nr. 1025 (1313); Hvitfeld III, 251 (1317) og 258 (1318). 1316 gik ikke mindre end 19 sønderjyske

død ophører i det mindste tilsyneladende hele denne strid.

Gå vi fra lensmændenes pligter over til deres rettigheder, ere disse så mange og uligartede, at en fuldstændig redegørelse af dem næsten vilde blive en udsigt over Danmarks indre historie. Den følgende skildring gør derfor heller ikke krav på at være udtømmende, det er en skitse, der alene medtager hovedpunkterne og kun dvæler lidt udførligere ved de omstridte spørgsmål.

Kronvasallerne vare selvstændige fyrster, selvfølgelig med den indskrænkning i magt og myndighed, lensforholdet medførte, og ligesom kongen havde de derfor deres hof, råder og høje embedsmænd. Blandt disse træder drosten mest i forgrunden; for Sønderjylland var jo netop han i en senere tid den karakteristiske embedsmand, men jævnsides ham forefindes også en kansler og en justitiar, men derimod, som man kunde vente, ikkun rent undtagelsesvis en marsk¹⁾. Indenfor sit len repræsenterede lensmanden kongen og arvede næsten ganske hans stilling på retsvæsenets område. Han oppebar

adelsmænd over til kongen. Hvitfeld III, 226, jfr. Stephanius' registant af liber cancellariae (Birket Smith. A. skr. S. 178. Pag. 616).

¹⁾ Drost i Nørrehalland: 1220 (P. v. Möller, Halland. S. 25); i Sønderhalland: Anders Højby, 1307 (Hasse III, 75—76). I Sønderjylland: Jens Hvidding, 1263 (S. r. D. VIII, 39), Tyge Abildgård, 1284 og 1287 (Hasse II, 265, 297), Thomas Alsing, 1314—15 (Sejdelin I, 19. Hvitfeld III, 215), Jens Dunck el. Dung, 1366 (S. r. D. VIII, 154, jfr. S. H. L. U. II, 274). — Kanslere (de følgende embedsmænd ene i Sønderjylland): Niels degn, 1314 (Sejdelin I, 19), Peder, provst i Vidå provsti, Notar, 1240 (Ribe Oldemoder. S. 9), Peder Alsing, Notar, 1324 (Hasse III, 302). — Justitiarer: Troels Pederson, 1325 (Sejdelin I, 21—23), Hakon, 1342, 44, 50 (Repert. Nr. 1951, 2014, 2234), Vagn Nielson, 1345, 47—48, 55 (S. r. D. VIII, 146—47,

sagefaldet ¹⁾ og kunde atter overlade det til andre, særlig kirker, klostre og gejstlige stiftelser, hvis fæstere almindeligvis vare undtagne fra den verdslige jurisdiction og ene skulde stå til rette for deres gejstlige herrer. Ligesom det må antages, at lensmanden i kongens navn har udnævnt sandemandene, således er han også i besiddelse af dennes dømmende myndighed. Allerede hertug Erik benyttede sig 1263 heraf til at afgøre en retstrætte, og fra begyndelse af det 14. århundrede træffe vi ofte et hertugeligt retterthing og en retterthingskansler (justitiar) i Sønderjylland, ligesom også hertug Kristoffer i Halland har myndighed til „kongelig ret at dømme“ ²⁾. Men hverken de domme, der fældedes af lensmændene, eller de på Urnehoved landsting vare inappellable ³⁾. Viborg landsting og kongens retterthing vare højere instanser. Første gang at denne appellats fra Urnehoved til Viborg landsting udtrykkelig omtales, er vistnok under Erik af Pommerns proces ⁴⁾, men der kan næppe være tvivl om, at denne retssædvane skriver sig fra en langt ældre tid; den findes således allerede antydnet i en traktat fra

182. Repert. I, nr. 2039), Peder Basse, 1360 (S. r. D. VIII, 163). — Marsk: Erik Hølek, 1315, 18 (Hvitfeld III 214, 257). — Hertugelige råder i Sønderjylland f. ex. Hasse II, 294 og indledningen til Haderslev stadsret; Sønderhalland: Rydberg I, 393 f.

¹⁾ I Kristoffers lensbrev nævnes sagefaldet udtrykkelig. Iøvrigt henvises til de sonderjyske hertugers privilegier til kirker og klostre. (Se privilegiefortegnelsen i Steenstrups Studier etc.)

²⁾ Jfr. Stemann, Geschichte d. öffentlichen und Privat-Rechts d. Herzogthums Schleswig. I, 215—16. Hvitfeld III, 90.

³⁾ Hvitfeld III, 91, 101.

⁴⁾ Quod quis appellatur in Jucia australi ab aliqua sciencia (!) uel gravamine, appellatur ad placitum generale Vibergense uel ad placitum regis. S. r. D. VII, 402, jfr. 409.

1306¹⁾). Hvorledes forholdet mellem de to thing forøvrigt har været ordnet, lader sig ikke afgøre, da den allerstørste del af landsthingsarkivet i Viborg, der alene kunde give os svar på vort spørgsmål, forlængst er gået til grunde ved forskellige ildebrande²⁾). Foruden gennem sit retterthing greb kongen ved de såkaldte kongebreve ind i retsplejen, og også disse havde lensmændene ret til at udstæde. I Flensborgs stadsret (§ 100) forbydes det således at tage breve over bymænd, førend sagen har været indstævnet for rådmændene og fogeden, og fra det 14. århundrede kendes enkelte eksempler på brugen af disse breve³⁾). Mindre udstrakt har fyrsternes magt været på lovgivningens område. Rigslovene, de kgl. forordninger og håndfæstninger, have også haft gyldighed i lenene, og lensmændenes lovgivningsmagt har i den ældre tid åbenbart været indskrænket til at udstæde mindre forordninger for byerne og bekræfte disses stadsretter⁴⁾).

Som en følge af at lensmanden var kongens repræsentant, må det i det hele og store betragtes som givet, at alle de kgl. indtægter ere blevne ham over-

¹⁾ Hvitfeld III, 80.

²⁾ Heise. *Diplomatarium Vibergense*. S. IX, XI o. o. Først 1524 ophævede Frederik I appellationen. Stemann. A. skr. II, 213.

³⁾ S. v. D. VIII, 179. *Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holst. Gesch.* III, 99, jfr. 95 ff. Sejdelin I, 25.

⁴⁾ Stemann. A. skr. I, 196. Jfr. Falck i *Neues staatsbg. Magazin*. I, 321--28, hvor der meddeles en plattysk oversættelse af håndfæstningen 1282 og frdn. af 1284. — Hasse II, 47, 321, III, 521. — Mod Hasse, der anser den førstnævnte frdn. for uægte, opponerer Hegel i *Gilden u. Städte d. germ. Völker*. I, 178 A. 1. — Sejdelin I, 14--15, 18--22. Åbenrå skrå og Haderslevs stadsret bekræftes af hertugen. Thorsens udg. S. 172--74, 233.

dragne, med mindre det modsatte udtrykkelig siges i lensbrevet. Det er således en selvfølge, at han har oppebåret almindelige afgifter og ydelser fra land og by, inne og stud, torvegæld og arvekøb, og hvad de nu ellers monne hedde, og dette godtgøres noksom af de talrige privilegier, lensmændene udstædte til kirken og stæderne. Ligesom kongen have de draget på gæsteri fra sted til sted og oppebåret deres indtægter i naturalier, ligesom han have de hævet told og havneafgifter, thi „tolden hører hertugen til“, hedder det i Haderslev stadsret (§ 4). Også udførselsforbud (forban) synes de at have haft ret til at udstæde; i det mindste fritager den sønderjyske hertug stundom sine byer derfor¹⁾. Medens de ordinære skatter ikke give nogen anledning til tvivl, er det derimod mere usikkert, hvem de ekstraordinære skatter tilfaldt, og om lensmændene i det hele havde ret til at pålægge eller anmode deres undersåtter om disse precaria eller beden, som landehjælpen kaldtes. Der synes på dette punkt at være nogen forskæl mellem rigets to hovedlen Sønderjylland og Halland. I hertug Kristoffers lensbrev fastsloges det nemlig, at „når kongen . . . lagde nogen almindelig skat på, skulde de i hans fyrstendømme boendes i lige måde skatte kongen som andre indbyggere, ikke hannem“²⁾. Men for Sønderjyllands vedkommende er det hævet over al tvivl, at hertugen havde ret til at oppebære disse skatter. Ved forliget mellem Erik Menved og hertug Erik bestemmes det således, at hvis hertugens vasaller give ham landehjælp, skulle de af dem, der ere gåede over til kongen, også gøre det³⁾. I sit privilegium

¹⁾ Hasse II, 121, 258, 290–91 o. o.

²⁾ Hvitfeld III, 91. Jfr. Steenstrup. Studier etc. S. 217.

³⁾ Hvitfeld III, 251.

for byen Slesvig undtog grev Gert blandt andet også „de skatter, der skal gives os af den ganske menighed“, hvorimod hans sønner 1351 fritog byen for „al slags landehjælp“ i 6 år¹⁾. Disse eksempler, der yderligere kunne forøges, godtgøre noksom, at den sønderjyske hertug har været forud for sin hallandske fælle. Også på et andet punkt er det samme tilfældet.

Mønt- og vragretten vare de regalier, kongerne nødigst afstode til nogen anden, og ved Hallands bortforlening 1307 forbeholdt kongen sig også møntretten²⁾. Anderledes i Sønderjylland. Slesvig by var fra gammel tid møntsted³⁾: allerede under Magnus den Gode prægedes her mønt, og i modsætning til, hvad der ellers var tilfældet, havde borgerne ved midten af det 12. århundrede fået udprägningen i deres hånd. Men c. 1175 overlod Valdemar den Store Slesvig bisp halvdelen af stadens møntret; den anden halvdel have kongerne sandsynligvis forbeholdt sig selv, og først 1286 overdroges den til hertugen⁴⁾. Mønten, bestemtes der, måtte ikke være af ringere kvalitet end den jyske og heller ikke sættes tidligere i omløb end denne; blandt mærkerne ere fyrstehatten og W de mest fremtrædende. Det sønderjyske møntvæsen kom i det 14. årh. i den samme uorden som det øvrige Danmarks, og da udmøntningen på ny begyndte, var Flens-

¹⁾ Hasse III, 347. Nooht. Beyträge etc. I, 176—77. 1360 fritager hertug Valdemar Løgunkloster for „precariis vel tributis de cetero per nos vel nomine nostro petendis seu imponendis“. S. r. D. VIII, 180. Jfr. S. H. L. U. II, 117, 122—23, 230 o. o.

²⁾ Hvitfeld III, 90.

³⁾ Jfr. Haubergs afhandling i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1884. S. 243 fl., til hvilken der henvises for det følgende.

⁴⁾ Hasse II, 284. Når Hvitfeld i sin gengivelse af reversen siger, at mønten skulde slås i kongens navn, er dette en oversættelsesfejl.

borg mønstedet, og prægningsretten tilhørte en tid lang denne by. Vragretten tilhørte ligeledes den sønderjyske hertug. Nogen lovformelig overdragelse kendes ikke, men alt 1287 fritog hertug Valdemar Lybækkerne for vragret¹⁾, og der er ikke senere sket nogen forandring i dette forhold. Ved pantsættelsen af Romø 1348 fulgte vragretten således med de øvrige hertugelige rettigheder, og 1366 udstædte hertug Henrik et stort fribrev, hvorved han fritog sine forbundsfæller, Stæderne, for vragret ved de af hertugdømmets kyster, der vare i hans vold²⁾.

I den moderne statshusholdning spille domænerne gennemgående en underordnet rolle. Anderledes var det i middelalderen, hvor de som følge af tidens naturalsystem vare statens vigtigste indtægtskilde. Som bekendt faldt det godskomplex, hvorover de danske konger rådede, i begyndelsen af det 13. århundrede i to store grupper: Patrimonialgodset, der tilhørte kongen som privatmand og fulgte slægtens vekslede skæbne, og det egentlige krongods, konunglevet, til hvilket kongen som regent havde brugsret³⁾. Men disse to klasser smeltede efterhånden sammen, og det således at konunglevet fik overvægten⁴⁾. Da lensmændene så godt som alle vare medlemmer af kongeskægten, er det en selvfølge, at en del af patrimonialgodset udlagdes til dem. Abels æt besad således Langeland og forskellige besiddelser i Sydfyen, blandt hvilke Svendborg og Fåborg vare de vigtigste. Det vilde dog føre os for langt bort fra vor opgave at

¹⁾ Hasse II, 294.

²⁾ S. H. L. U. II, 122, 273—74.

³⁾ Pal-Müller, Studier til Danmarks Hist. i det 13. Aarh. (Vidensk. Selsk. Skrifter, V. R. hist.-philos. Afdeling, 4. Bd. S. 181 ff.). Jfr. Steenstrup, Studier etc. S. 381—82.

⁴⁾ Steenstrup, A. skr. S. 370—71.

skildre dette slægtogods' vekslede skæbne, og vi ville derfor ene holde os til konunglevet. I Sønderjylland, det eneste len, hvorfra vi have blot nogenlunde fyldige oplysninger, var det et stående tvistepunkt mellem kongen og hertugen, hvem krongodset skulde tilhøre. Efter slaget på Lohede har hertug Erik vistnok bemægtiget sig stridens æble; senere lykkedes det dog Erik Glipping at få ham til at anerkende, at godserne tilhørte „kongen i kronens navn“, sandsynligvis mod at han fik dem i forlening. Hans søn hertug Valdemar rejste ejendomskrav på dem, men da sagen indankedes for danchoffet, gik dettes kendelse ham imod, og godserne tildømtes kongen på kronens vegne¹⁾. I domsakten opregnes de forskællige godser, og ved hjælp af „Kong Valdemars jordebog“ kunne vi således påvise overgangen fra patrimonialgods til konunglev. Da hertugen ikke kunde nå sit mål ad rettens vej, greb han til våben, hvilket imidlertid heller ikke førte til det forønskede resultat²⁾. Efter Erik Glippings drab udmævntes han til rigsforstander og fik i følge Rydårbogen „alt, hvad hans fader havde haft før ham“, men heri synes krongodserne ikke at være indbefattede. I det mindste tilbød Erik Mened en halv snes år senere at afstå flere byer til Jens Grand, der efter aktstykkerne 1285—86 at dømme må have været konunglev³⁾. Forøvrigt nærmede striden sig stærkt sin afslutning, thi vel forbeholdt kongen sig godset ved hertug Eriks forlening 1312, men denne satte sig i besiddelse af det, og ved forliget i Horsens

¹⁾ Hasse II, 270—71.

²⁾ Hasse II, 284.

³⁾ Næmlig Kliplev, Hanved, Gelting, Soderup (Sothorp), Årslev (?) (Hasløff), Krop, Nonæs og Brøns (Bittenes!). S. r. D. VI, 360.

det følgende år fik han tilladelse til at beholde, hvad han havde inde, frit for sin levetid¹⁾. I grev Gerhards forlening har kongulevet utvivlsom været indbefattet, men det nævnes ligeså lidt ved denne lejlighed som senere.

Krongodset er således efterhånden gledet over til at blive en integrerende del af lenet, men var det samme tilfældet med de kirkelige besiddelser, stode bisperne og klostrene under kongen eller under lensmanden, vare de for at benytte et tysk udtryk „rigsumiddelbare“ eller ikke? Inden vi besvare disse spørgsmål, vil det være nødvendigt at gøre rede for, hvad man i Danmark må forstå ved en „rigsumiddelbar“ biskop.

I hele den tid, hvormed vi beskæftige os, lå retten til bispevalget i domkapitlets hånd, med mindre den da var annekteret af paven²⁾. Den indflydelse, kongerne tidligere havde øvet, var nu indskrænket til, at deres samtykke skulde indhentes, førend valget konfirmeredes af ærkebispens³⁾. Fra kirkens side blev retten til denne indblanding idelig bestridt, men set fra kongernes standpunkt er den fuldtud forståelig og berettiget. Det var deres forfædre, der havde grundet bispesæderne, og som følge deraf betragtede de bispegodset som kronen, hvis ihændehavere ligeså vel som nogen verdslig lensmand burde aflægge lensed og sværge dem troskab⁴⁾. Men

¹⁾ Hasse III, 132, 143.

²⁾ Helveg. Danske Domkapitler. S. 59 ff. Til Reval bispedømme havde kronen dog patronatsret, som den vel flere gange gav afkald på, men atter tog tilbage.

³⁾ S. f. ex. S. r. D. V, 585, 596 o. o.

⁴⁾ Oplysende er følgende Citat, der er taget fra akterne i striden mellem Erik Menved og Jens Grand: *Omnis prælatos ipsius regni ac suos prædecessores ab ipso rege et suis progenitoribus.*

ligesom det følger af sig selv, at kongerne ikke med deres gode vilje indsatte uvillige lensmænd, således også at de søgte at hindre en fjendtligsindet bisps valg. På samme måde som de verdslige lensmænd skulde bisperne gøre tjeneste „ratione regalium, quæ . . . a rege tenet“ (S. r. D. VI, 315); de havde ret til at tage mænd indenfor deres bispedømme, og udbødes der leding, skulde de personlig møde med deres udbud og vasaller, ligesom de også vare pligtige til at overvære daneofferne som rigens andre stormænd¹⁾. For klostrenes vedkommende har umiddelbarheden rimeligvis bestået i, at de stode direkte under kongens og kronens værn.

Gå vi fra disse bemærkninger over til at undersøge forholdet mellem lensmændene og kirken, ere vi atter her næsten ene henviste til Sønderjylland. Af de to bispedømmer, hvori landet var delt, frembyder Ribe de største vanskeligheder, da bispen havde gods både i kongeriget og hertugdømmet, hvor de tre sogne Tønder, Daler og Ballum samt borgen i Møgeltønder lå direkte under bispesædet²⁾. C. 1240 fritog Abel bispens bryder og landboer i disse sogne for al hertugelig ret og tyngede med undtagelse af leding, kværsæde og stud. Han har altså haft en eller anden art af overhøjhed over dette gods, men da det netop er de væsentlige og for lensforholdet mest karakteristiske ydelser, der mod

qui ecclesias regni totius fundarunt et dotarunt, esse et fuisse feudatos. Nam quicquid habeant ecclesie in temporalibus, a regibus habuerunt, et ob hoc homagium faciunt et juramentum fidelitatis præstant ipsi regi sicut veri vasalli et feudatarii vero domino. S. r. D. VI, 321 jfr. 291.

¹⁾ Jfr. ovenfor s. 184; om bispernes ret til at tage mænd se Jyske lov III, 8.

²⁾ Ribe Oldemoder. S. 9—10, 23—24.

den almindelige sædvane forbigås i fribrevet, ligger den tanke nær, at hertugens myndighed ikke har strakt sig så vidt, og at Ribebispen også for sine sønderjyske besiddelser har stået i lensforhold til kronen¹⁾. Også for Slesvig bispedømme har det samme en tid lang været tilfældet. Vi vide nemlig af en retsafgørelse fra 1266, at bispen dengang besad fire skipæn; udbødes der leding, skulde han nyde indtægten af det ene helt og holdent, medens han i de tre andre måtte dele med kongen, og på samme måde var forholdet ordnet, når ledingen afløstes af en pengeafgift²⁾. Det var dog lidet sandsynligt, at dette forhold kunde vedvare i længden, og allerede 5 år senere forandredes forliget, således at hertugen nu overalt trådte i kongens sted, ligesom han alt tidligere havde stadfæstet kapittelts privilegier³⁾. Noget lignende har været tilfældet med klostrene. Foruden grå- og sortebrødreklostrene, der kunne lades ude af betragtning, fandtes der i hertugdømmet Cistercienserklostrene Ryd og Løgum, samt det under en anden form endnu bestående St. Hans nonnekloster på Holmen ved Slesvig. Da Rydklosters arkiv er gået tilgrunde, kendes der herfra kun et enkelt privilegium, medens vi derimod endnu have de to andre klostres fribreve dels i original dels i afskrift⁴⁾. I den ældre tid ere de snart udstædte af kongen, snart af hertugen, men i det hele taget ere brevene før 1250 holdte i en vag almindelighed og begunstigelserne ikke udtrykkelig angivne. I den følgende

¹⁾ Ribe Oldemoder, S. 9—10. At Valdemar Sejr bekræftede privilegiet, tyder åbenbart i samme retning. A. skr. S. 10—11 jfr. s. 31 nr. 50.

²⁾ Repertoriets I, nr. 359.

³⁾ Repertoriets I, nr. 395, Hasse II, 100—01.

⁴⁾ Se privilegiefortegnelsen i Steenstrups Studier etc.

tid skete der en ændring heri; hertug Valdemar fritog således Løgums undergivne for leding og andre byrder, og af Kristoffer I og Erik Glipping opnåede klostret lignende begunstigelser.

Erik Glipping gjorde dog senere et forsøg på atter at bringe den sønderjyske kirke ind under kronens overhøjhed. Da hertug Valdemar 1286 fik sit hertugdømme tilbage, efter at han ved feloni havde forskærtset sin ret, måtte han nemlig love ikke at tage ed af bisperne, „som have gods udi fyrstendømmet, af det gods, de nu have, som hører kronen til“¹⁾. Forholdet mellem stat og kirke under Erik Menved er særlig mærkeligt ved den energi, hvormed kongen søgte at fastslå bispernes lenspligt og afhængighed af kronen. De måtte udstæde troskabsforsikringer, og St. Hansbrødrene tvang han efter deres sigende til at give ham en revers, der bevidnede, at de havde alle deres godser i Danmark til len af ham²⁾. De samme planer kunne også påvises overfor kirken i fyrstendømmerne, som han søgte at unddrage lensmændenes overhøjhed. Ved Kristoffers forlening med Halland undtages således udtrykkelig ærkebispem af Lunds og Århusbispens godser fra lenet³⁾. Rydkloster tog han under sin beskyttelse og truede dets fjender med „kongens straffende sværd“, og Ribebispen, der ved „troskabsforhold“ var knyttet til ham, lovede han at forsvare mod alle, der vilde belejre hans og kirkens

1) Hvitfeld II, 368. Bisp Jakob af Slesvig var en tid kongens kansler. Steenstrup. Studier. S. 44.

2) Hvitfeld III, 177—78, 202—04. Ny kirkehist. Saml. 3. Bd. S. 812—16. Quod omnia bona . . . ab ipso (s: rege) et ejusdem regni corona tenerent.

3) Hvitfeld III, 90.

borg Møgeltønder, hvad der tydelig er møntet på hertug Valdemar¹⁾. Dennes efterfølger måtte 1313 love at lade hertugdømmets bisper og kapiller, kanniker og klerke nyde deres gamle frihed, en bestemmelse, der under forskellige former gentages i de talrige forlig mellem ham og kongen²⁾. Bispem af Slesvig, der i et af disse forlig kaldes kongens vasal, lovede Erik Menved ikke at ombytte sit stift med Dorpat, hvad der jo tyder på, at han stod i afhængighedsforhold til kronen³⁾.

Et var dog at hævde sine rettigheder på papiret, et andet at få dem praktisk anerkendte, og netop denne idelige betoning af bispernes rigsumiddelbarhed gør et noget mistænkeligt indtryk. Og i virkeligheden har kongen vistnok ikke mægtet at sætte sin vilje igennem. Løgumkloster fik således ikke sine privilegier stadfæstede af kongen men af hertugen, der 1288 erklærede, at han var klostrets „eneste og særlige værge“⁴⁾. Slesvig domkapitel og bispestol fritoges af hertug Valdemar for alle kgl. rettigheder, og både Ribe- og Slesvigbispen kaldes hans mænd; den sidste er endog en af hans råder⁵⁾. Udviklingen fortsattes i dette spor og kulminerede med, at Valdemar 1326 overdrog grev Gert „alle vasaller boende i Slesvig stift“; båndet mellem kronen og bispen var således fuldstændig overskåret. Det samme forhold vedblev, efter at Kristoffer II var kommen tilbage, blot

¹⁾ S. r. D. VII, 324—25. Ribe Oldemoder. S. 23—24.

²⁾ Hasse III, 143. Hvitfeld III, 212, 252, 258.

³⁾ Liber cancellariae. Pag. 659 (Birker Smith. A. skr. S. 179).

⁴⁾ Principalem et unicum defensorem. S. r. D. VIII, 181.

⁵⁾ Hasse III, 140, 114—15. — Indledningen til Haderslevs stadsret. — Hasse II, 321—22.

måtte greven nu dele magten med hertug Valdemar. I forening toge de Ribe bispestol under deres beskyttelse, og biskop Helmbert af Slesvig blev deres vasal. Både greven og hertugen lovede han troskab, men den første vandt dog mest; når bispnen døde, skulde slotslovene nemlig holdes til hans hånd¹⁾. I det hele taget spillede Gert herre og mester i Slesvig stift, medens bispnen, den førnævnte Helmbert, mest opholdt sig udenfor stiftet og blev tvungen til at udnævne Gerhards broder Giselbert til sin vikar og eventuelle efterfølger. I den følgende tid optog større og vigtigere ting end den sønderjyske kirkes statsretlige stilling de ledende, og først efter at Holstenerne vare uindskrænkede herrer i landet, høre vi atter om den. Som man kunde vente, var Slesvig-bispnen nu kommen i fuldstændig afhængighed af hertugen. Denne anbefalede hans valg til paven, og da en bisp klagede til kurien over hertug Gerhards overgreb, måtte han falde tilføje og ydmyge sig²⁾.

Vi have i det foregående set, at det ikke skortede på stridsspørgsmål mellem kongen og lensmændene. Stundom måtte våbnene råde, men undertiden valgte man dog også en fredeligere vej. Når sagen da ikke, hvad der ofte var tilfældet, afgjordes ved fremmede fyrsters mægling, indankedes den i den ældre tid for danehoffet og henvistes til det såkaldte worthælds nævn, et rigsnævn bestående af 3 vederlagsmænd for hver af de fire worthæld, hvori riget var delt³⁾. I hertug Kristoffers så ofte citerede lensbrev fastsættes det, at hvis der kom

¹⁾ Hasse III, 419, 450 - 52.

²⁾ Westphalen. Monumenta. IV, 3183-85. 1375 og 1389.

³⁾ Jfr. Holberg. Dansk Rigslovgivning. S. 166 fl.

strid mellem kongen og hertugen, skulde der udnævnes „forstandige folk af riget“, ved hvis kendelse det skulde forblive. Vilde hertugen ikke rette sig herefter, skulde han stævnes for kongen og stå til rette efter landloven, men sad han denne stævning overhørig, skulde han dømmes af „rigens råd“ efter lovens strænghed. Ifølge frd. af 1276, hvorved worthældsmævnet indførtes, tilkom det kongen at udtage nævningerne. Men efter hvad det eneste bevarede håndskrift af frd. meddelel, vakte dette mishag rundt om i riget, og på danehoffet i 1285, hvor nævnet første gang fungerede i striden mellem Erik Glipping og hertug Valdemar, udnævntes de edssvorne heller ikke af kongen, men af „rigens bedste mænd“. Domsbrevet er forøvrigt meget oplysende om, hvorledes fremgangsmåden har været¹⁾. I hele forsamlingens påsyn tilkendte de 10 af nævningerne ved deres ed kongen det omstridte land, og selve dommen fældedes og udstædtes af rigens bisper „i kraft af den myndighed, gud og Danmarks rige“ havde givet dem. Brevet er beseglet af dommerne og de 10 edssvorne²⁾.

En anden fremgangsmåde fulgte man i striden mellem Erik af Pommern og Holstenerne. Ved stilstanden 1411 bestemtes det, at hver af parterne skulde vælge 6 af sine råder, der på danehoffet i Nyborg skulde afgøre sagen efter dansk ret. Kunde de ikke blive enige,

¹⁾ Trykt i Hasse II, 271.

²⁾ Jfr. Hasse II, 364—65. Den worthældskendelse, der her meddeles, er dog kun bevaret i en meget korrumpet skikkelse. Udstædernes navne ere således udeladte og erstattede af nævningernes, forøvrigt de samme, som fungerede 1285. De to sønderjyske have sandsynligvis ikke afgivet deres stemme, og derfor er tallet på de edssvorne 10 i stedet for 12.

skulde der vælges to opmænd, og mislykkedes også deres forsøg, skulde sagen indankes for den romerske konge¹). På danehoffet erklærede greverne imidlertid, at de kun vilde give deres råder fuldmagt til en venlig forhandling, ikke til retslig afgørelse, og efter kong Eriks anmodning fiældedes dommen derfor af rigens kansler, bisp Peder af Roskilde, hvem danehoffet udnævnte til dommer²).

Hermed ville vi slutte vor skildring af det danske lensvæsen. Vi have set, hvorledes lensmanden fra at være en kgl. embedsmand lidt efter lidt udvikler sig til at blive en næsten suveræn fyrste, der på alle områder har arvet kongens magt. Og vel at mærke skyldes denne udvikling ikke enkelte lovbud, men bevirkes af den politiske situation i forbindelse med påvirkningen fra syd. Lensvæsenet vedblev i det hele og store at være en fremmed plante, der trivedes bedst, jo nærmere den groede ved sin oprindelige hjemstavn, og derfor blev Sønderjylland den eneste landsdel, hvor den ret slog rod, til liden både for Danmark. Meget kunde i denne undersøgelse være medtaget, som nu savnes, endnu mere kunde trænge til et solidere fundament af bevissteder. Men den, der i nogen tid har beskæftiget sig med Danmarks indre historie i middelalderen, lærer hurtig at resignere. Ofte tvinges han til ganske at give afkald på nogen løsning, altid, kunde man næsten fristes til at sige, til at lade sig nøje med gisninger og hypoteser i stedet for det stringente bevis. Det æmne, denne afhandling skulde bidrage sit til at kaste lys over,

¹) Sejdelin I, 199.

²) Sejdelin I, 211.

danner ingen undtagelse herfra, thi de forholdsvis få og spredte efterretninger, fortiden har levnet os, tillade os kun på såre få punkter at stå med fast grund under fødderne. Ingen ser dette bedre end forfatteren, ingen er mere villig end han til at lade sig overbevise af en mulig modstander.